

**MENON PARADOKSU: ARİSTOTELES VE FARABİ'NİN
ÇÖZÜMÜ**

Cemre KADIĞ

Eylül 2019

DENİZLİ

**MENON PARADOKSU: ARİSTOTELES VE FARABİ’NİN
ÇÖZÜMÜ**

Cemre KADIĞ

Eylül 2019

DENİZLİ

MENON PARADOKSU: ARİSTOTELES VE FARABİ'NİN ÇÖZÜMÜ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Sistemik Felsefe ve Mantık Programı**

Cemre KADIĞ

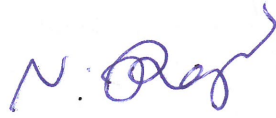
Danışman: Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK

Eylül 2019

DENİZLİ

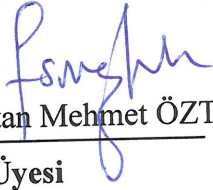
YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Felsefe Anabilim Dalı, Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı öğrencisi Cemre KADIĞ tarafından Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK yönetiminde hazırlanan “MENON PARADOKSU: ARİSTOTELES VE FARABİ’NİN ÇÖZÜMÜ” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 04.09.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nebil REYHANI

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK

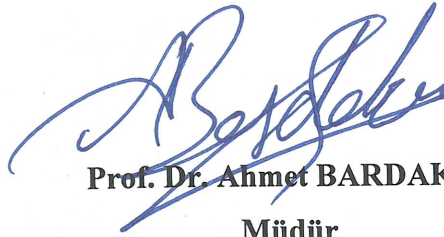
Jüri Üyesi

Doç Dr. Fazıl KARAHAN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 11/09/2019 tarih ve 36/01 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

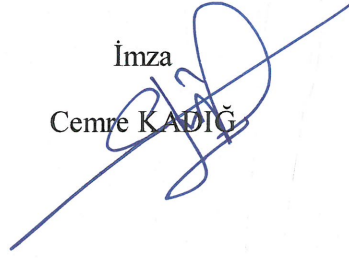
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Cemre KADIĞ

ÖN SÖZ

İlk çağlardan günümüze kadar felsefe ve birçok alanda araştırma konusu olmuş olan paradokslar, çalışmamızın başlangıcını oluşturmaktadır. Temelde bir Farabi ve Aristoteles kıyaslaması içeren çalışmada bu çaba, yıllar boyu tartışma konusu olmuş olan Menon Paradoksu ile şekillendirilmiştir. İlk, Menon Paradoksu'nun nasıl oluştuğu, diyalog üzerinden takip edilmiş, sonrasında Platon ve Aristoteles'in formüle edişleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, mevcut paradoksa karşı Aristoteles'in tutumu ve felsefe tarihinde birçok noktada onunla kıyaslanan el-Farabi'nin yorumu değerlendirilmiştir. Aralarında yüzlerce yıl olmasına karşın aslında her iki filozofun da mevcut paradoksa yaklaşımının bağlı oldukları geleneklerle ilişkili olarak şekillendiği fakat pek çok noktada benzeştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında bana adım adım yol gösteren, bana çalışmayı bitirebileceğime dair her zaman güç ve motive veren, sahip olduğu tüm bilgi birikimini benimle gün, saat gözetmeksizin paylaşan ve beni eğiten çok değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkür ederim. Çalışmayı yürüttüğüm zor süreçte benden desteğini esirgemeyen değerli ailem, arkadaşlarım ve sevdiklerime, aynı zamanda sabırlı desteğinden ötürü arkadaşım Asım DİLMAÇÜNAL'a ve yine arkadaşım Davut BAŞKAFKA'ya teşekkür ederim.

CEMRE KADIĞ

Denizli, 2019

ÖZET

MENON PARADOKSU: ARİSTOTELES VE FARABİ’NİN ÇÖZÜMÜ

KADIĞ, Cemre

Yüksek Lisans Tezi

Felsefe ABD

Sistemantik Felsefe ve Mantık Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK

Ağustos, 2019, 59 Sayfa

Epistemolojide bilginin imkanıyla ilgili problemlerden birisi Menon paradoksudur. Bu paradoksa göre bir şeyi soruşturmak mümkün değildir. Çünkü aradığımız şey zaten bildiğimiz bir şey ise, soruşturmaya gerek yoktur. Diğer taraftan, eğer aradığımız şeyin bilgisine sahip değilseniz, bu şey hakkında bir soruşturma mümkün değildir, çünkü neyin soruşturulacağını bilmiyoruz. Dolayısıyla bir şeyi soruşturmak ya gereksizdir ya da imkansız. *Menon* diyalogunda paradoksu aktaran Platon, “Hatırlama Teorisi”yle problemi çözmeye çalışır. Aristoteles ise paradoksun ortaya çıktığı problemi, *İkinci Analitikler* eserinde ileri sürdüğü tümeller ayrımı üzerinden aşmayı dener. Aristoteles’in çözüm önerisini eleştiren Farabi, *Kitabu’l Burhan* eserinde yeni ve metafizik içerikli bir yaklaşım sunarak paradoksun çözümü için öğretim yöntemlerini esas alan bir öneri getirmiştir. Ancak üç filozofun da paradoksun çözümü için sunduğu önerilerin rasyonel bir gerçekliği bulunmamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Platon, Aristoteles, Fârâbî, Bilgi, Öğrenme, Menon Paradoksu.

ABSTRACT

MENO'S PARADOX: ARISTOTLE AND AL-FARABI'S SOLUTIONS

Kadıĝ, Cemre

Master Thesis

Philosophy ABD

Systematic Philosophy and Logic

Thesis Advisor: Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK

August 2019, 59 Pages

One of the problems with the possibility of knowledge in epistemology is the Menon paradox. According to this paradox, it is impossible to inquiry something. Because if what we are looking for is something we already know, there is no need to inquiry. On the other hand, if we do not have the knowledge of what we are looking for, an inquiry of this thing is impossible, because we do not know what to inquiry. So it is unnecessary or impossible to inquiry something. Plato, who conveys the paradox in the *Meno* dialogue, tries to solve the problem with “Theory of *Anamnesis*”. Aristotle, on the other hand, tries to overcome the paradox-induced problem through the distinction of universals in the *Posterior Analytics*. Farabi, who criticizes Aristotle’s solution proposal, develops a proposal based on teaching methods for the solution of paradox by presenting a new and metaphysical approach in his book *Kitabu'l Burhan*. However, the three philosopher’s proposals for the solution of paradox have no rational validity.

Key Words: Plato, Aristotle, Farabi, Knowledge, Learning, Meno’s Paradox.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

MENON PARADOKSU NEDİR?

1.1. GİRİŞ.....	7
1.2. BIV Şüpheci Argümanı	8
1.3. Menon Paradoksu	9
1.4. Araştırmanın Koşulları	12
1.5. Platon'un Paradoksu Formüle Edişi	14

2. BÖLÜM

ARİSTOTELES VE MENON PARADOKSU

2.1. Aristoteles'in Paradoksu Formüle Edişi	27
2.2 Aristoteles'in Paradoksa Getirdiği Çözüm	33

3. BÖLÜM

FARABİ'NİN MENON PARADOKSUNU ÇÖZÜMÜ

3.1 Aristoteles'in Paradoksu Formüle Edişi	39
3.2 Bilginin İmkanı ve Bilginin Kaynağı	40
3.3 Farabi'de Menon Paradoksu	44

SONUÇ	53
-------------	----

KAYNAKLAR	56
-----------------	----

ÖZGEÇMİŞ	57
----------------	----

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

BKZ.	Bakınız
C.	Cilt
ÇEV.	Çeviren
ED.	Editör
S.	Sayfa/Sayfalar

GİRİŞ

Platon'un *Menon* diyalogunda, erdemın öğretilerililer olup olmadığı sorusuyla başlayan tartışmanın, nasıl bilginin doğasına ilişkin sorgulamaya dđnüştüęü, ilk bölümde adım adım ele alınmaya çalışılacaktır. Bir Paradoksta bizi çıkmaza sokan şeyin ne olduğu, BIV argümanının üzerinden ifade edilecektir. BIV hipotezi, Descartes'ın "rüya" ve "kötü yaratık" hipotezinin modern bir uzantısıdır.¹ Bu hipotez, görünenin yanılabilirleceği üzerine kuruludur. şöyle ki, gerçekten gerçek bir dünya değil de bir kavanoz içerisinde gelişmiş bir bilgisayarın yönettiği beyinler olabiliriz. Bu duruma karşı bilme ihtimalimiz ne kadar olanaksızsa, bilmeme ihtimalimiz de o oranda olanaksızdır. Biçimsel olarak BIV argümanı ise şöyle değerlendirilecektir: BIV hipotezi, insan olarak bizim gerçekliğimizin olmadığını, bizim yalnızca bir fanus içerisinde beyinden ibaret olduğumuzu ve oradan yönetildiğimi savunur. Bu hipoteze karşı tutunulan tavırda ise bu hipotezin yanlış olduğunun bilinmediği varsayılır ve yanlış olduğunun bilinmemesi üzerine ek bir önerme daha ileri sürüler, BIV olmadığımızı bilmiyorsak iki elimizin olduğunu da bilmiyoruz, o halde bu önermeden iki elimizin olduğunu bilmiyoruz sonucuna ulaşılır ve bilme durumunda nötr kalırız. Yani her iki ihtimalden de emin olamayız.

Argümana bakıldığında makul gibi görünen öncüllerden hareketle makul olmayan bir sonuca varılmıştır. Çıkarım geçerlidir fakat ne öncülleri reddetmek ne de sonucu kabul etmek kolaydır. Dolayısıyla hipotezin güvenilir olup olmadığı tartışmalıdır. Paradoksların bizi zora sokan kısmı BIV şüpheli argümanında da olduğu gibi, son derece makul öncüllerden istenilmeyen sonuçlara gidilmesi ve güvenilir olmamasıdır. Menon paradoksu da bu bağlamda makul öncüllerden makul olmayana sürükleyen bir paradoks olarak ele alınacak ve Platon'un paradoksu ortaya atışından sonra Aristoteles ve Farabi açısından çözümler önerileri değerlendirilecektir.

Sokrates, *Menon* diyalogunda, erdemın tanımına dair birtakım sorular sorarak başlar ve her defasında ondan bir erdem tanımı yapmasını ister. Ancak tartışma Menon'un Sokrates'e tatmin edici olmayan cevaplar vermesiyle devam eder. Bunun üzerine Sokrates, Menon'a bilmedikleri şeyin (erdem) ne olduğuna ilişkin birlikte ortak bir araştırmaya koyulma teklifinde ısrar eder. Üç sorudan oluşan bir cevapla Sokrates'e karşılık veren Menon, diyalogun 80d-e kısmında yer alan araştırmanın imkânına yönelik

---

¹ Richard Mark Sainsbury, *Paradoxes*, Cambridge University Press, New York, 2009, s.1.

bu epistemolojik argümanı, yani “Menon Paradoksu”nu ortaya koyar. Üç soruydan oluşan Menon'un argümanı araştırmada şu şekilde formüle edilmektedir: “...onun hakkında en ufak bir bilgin bile olmadığı zaman, bir şeyi nasıl arayabilirsin? Araştırmanın nesnesi olarak bilmediğin bir şeye nasıl ulaşacaksın? Onunla bir şekilde karşı karşıya gelsen bile, bilmediğin şeyi bulmuş olduğunu nasıl bileceksin?” (80d)

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Sokrates'in cevabı bağlamında Gail Fine, Bronstain gibi farklı düşünürlerin görüşleriyle paradoks yorumlanacaktır. Paradoks ifade edildikten sonra Platon'un getirdiği çözüm Hatırlama Teorisi çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Fine'm bu noktada, Platon'un Hatırlama Teorisiyle “üç kademeli” olarak paradokstaki bilgi ve doğru inanç durumuna aradığı cevap değerlendirilecektir.

Platon, Menon'un ortaya attığı argümana üç adımda cevap verir. İlk adımda, Hatırlama Teorisi'nin bir nasıl işlediğini anlatır (81a). İkinci adımda, Sokrates Menon'un kölelerinden birini bir geometri sorusu hakkında sorguya çeker (81e-85b). Üçüncü adımda ise Sokrates, Hatırlama Teorisi'ni savunmaya geçer. Burada o, Hatırlama Teorisi'ni ruhun ölümsüzlüğünü savunmak için kullanır. (85b-86c).

Çalışmamızın bu noktasında köle diyalogunun şekil ve renk ile ilgili kısmında Sokrates'in verdiği ders ve köledeki hatırlama durumu ele alınır (82c-85b). Menon, ruhun öğrenmesinin bir tek şeyi anımsamakla insanın bütün öteki şeyleri bulabileceğini söyler. Anımsamayı insanların öğrendiği şey olarak açıklar ve araştırmanın anımsamadan başka bir şey olmadığını söyler.

Birinci bölümde paradoksun ne olduğu ve araştırmamızın paradoksun ne olduğu bu adımlarla ele alındıktan sonra ikinci bölümde Aristoteles'in paradoksu formüle edişi, *İkinci Analitikler*'de nasıl ele aldığı Platon ile kıyaslanarak ele alınacaktır.

Aristoteles, bir şeyin, o şeyin kendisine ait bir ön bilgiden kalkılarak bilinmesi noktasında üçgen örneği araştırmamızın konusu olacaktır. Her üçgenin iç açıları toplamının iki dik açıya eşit olduğunu önceden bilen bir geometricinin, üçgenin varlığına ilişkin bir bilgi elde ettiğine otomatik olarak onun iç açıları toplamının iki dik açıya eşit olduğunu da bilip bilemeyeceği tümeller ve tikeller bağlamında değerlendirilecektir. Aynı doğrultuda Aristoteles ay tutulması örneğini verir. Ay'ın ışığını kaybetmesini yeryüzünün kendisi ile Güneş arasına girerek onun ışığını kesmesi

ile açıklar. Bu durumda bir gökbilimci, tutulmanın özünü ön bir bilgiden hareketle öğrenir ki, bu ön bilgi araştırdığı nesneye ait özün kendisi değil fakat o özle uyumlu bir şeyin bilgisidir.

Buradan bakıldığında Aristoteles için bilmek, o şeyin nedenini ve başkaca olamayacağını bilmektir. İlk ilkeler nedenleri neler olduğu tasıma dayalı bilgiyi oluşturan tanıtlamalı önermenin ilk öncüllerinin nasıl olmaları gerektiği sorgulanacaktır.

Aristoteles'in tümellerin bilgisine ilişkin araştırmasında farklı filozofların formüllemeleri *Menon* diyaloguyla bağlantılı olarak sergilenmeye çalışılacaktır. Burada tikelin bilgisine sahip olmanın, genel bir sonuca varmaktaki etkisi yine üçgen ve çember örneğiyle gösterilecektir.

Hatırlama Teorisi'ne karşı bir görüş olarak Aristoteles'in temele koyduğu duyum ele alınacaktır. Duyumlarla birlikte Aristoteles'in *İkinci Analitikler*'in neredeyse tamamında işlediği tümeller ayırımında paradoksa çözüm teşkil edebilecek "Bir şeyin bir anlamda biliniyor ve bir anlamda bilinmiyor" yorumuyla farklı filozoflar ile karşılaştırılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Aristoteles burada, Platon'un *Menon*'da ortaya koyduğu paradoksa değil, onun *Menon*'da geliştirdiği Hatırlama Teorisi'ne atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles, belli bir grup tikelin tümelin altında toplanmasına ilişkin açıklaması ile Hatırlama Teorisi arasında bir benzerlik kurar. Hatırlama Teorisi'nin ilk bilgilerimizin nereden geldiği hakkında doğru bir açıklama olamayacağını, karşıt bir teori olarak duyumsamaya dayalı bilgi teorisini ileri sürerek açıkça göstermek amaçlanmaktadır. Aristoteles'in işaret etmek istediği nokta, karşılaştığımız bir tikelin sahip olduğu özelliğini duyumsadığımız an hemen onun ait olduğu tümeli düşünmemiz olayının hatırlama fiiline benzer bir olay olduğu olabilir. Bu noktada Hatırlama teorisi olarak adlandırılan şeyin Aristoteles tarafından nasıl tek teklerden hareketle tümelin bilgisine varılacağı yeni dönem yorumcularının çözümlenmeleriyle değerlendirilecektir.

Aristoteles'in, *Menon*'da problemleri gördüğü noktayı burada tümellerin bilgisine dayanarak çözümlenmeye çalıştığı görülecek fakat bunun yeterli olup olmadığı karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bir şeyi bilme eylemini gerçekleştirirken onun bir yandan biliniyor ve bir yandan bilinmiyor olması düşüncesi Aristoteles'in *İkinci Analitikler*'de ele aldığı biçimiyle açıklanmaya çalışılacaktır. Neredeyse tamamında tümeller işlenen *İkinci Analitikler*'de bilme ve bilmeme

durumunun doğrudan tümellerle hatta orta terimle ilgili olduğu gerekli pasajlarla aktarılacaktır. Bu açıdan Aristoteles'in *İkinci Analitikler*'de, daha en başından Menon'da olduğu gibi kendisini bir kısır döngü içerisine kapatmadan önermeleri açıklamaya çalışması incelenecektir.

Aristoteles'e göre Menon Paradoksunda karşı karşıya kalınan problem tikel ve tümeli arasındaki ilişkiyi algılamaktan kaynaklıdır. Bir tikeli tikel olarak değil de tümel olarak algıladığında aşikâr bir orta terim hatası olacaktır. Ve Aristoteles'e göre Menon Paradoksunun temelinde yatan problem budur. Bu durumda öncelikle Menon paradoksunda Platon'un getirdiği yorum, Aristoteles gözünden yeniden bu bölümde değerlendirilecektir.

Aristoteles'in paradoksu yeniden ele alış, Fine'in gözünden, Sokrates'in şu formülleşmesini takip ederek değerlendirilmeye çalışılacaktır:

- S1. Herhangi bir x için, biri x'i bilir veya bilemez.
- S2. Eğer biri x biliyorsa, x sorgulayamaz.
- S3. Eğer kimse x bilmiyorsa, x'i sorgulayamaz.
- S4. Bu nedenle, herhangi bir x için x sorgulanamaz.

Paradoksun formüle edilmesinin ardından tümellerin nasıl elde edildiği daha önce nasıl olduğu belirtilen eş zamanlı öğrenme düşüncesi ile ele alınacaktır. Aristoteles, burada çözüm yolunun tümellerde ve orta terimde olduğunu aktarmaktadır.

Son olarak çözümü Kallias örneği ile açıklamaya çalışacaktır. Aristoteles, duyumdan başlamak üzere tümevarım vasıtasıyla başlangıç çizgilerine nasıl ulaşılabileceği konusunda tümel bir kavram olarak "insan" ve bu kavram altındaki bir birey olarak "Kallias" örneğini verir. Örnekler ve çözüm önerileri bağlamında Aristoteles gözünden ele alınacak olan paradoksun, son tahlilde bir çözüme ulaşıp ulaşımadığı değerlendirilecektir. Nitekim araştırmamızın asıl amacının öğrenmenin imkanı dışında *Menon*'da ortaya atılan güçlüğü ortadan kaldırılması olduğu göz önünde bulundurularak Aristoteles'in kesin bir çözüm sunup sunmadığı değerlendirilecektir.

Üçüncü Bölüm, Farabi'nin *el-Cem, Felsefetü'l Eflatun, Kitab-ül Burhan*, adlı eserlerinde Menon'a sunduğu çözüm önerisi ve Aristoteles ile ortak ve farklı noktalarının karşılaştırılmasından oluşmaktadır. Çalışmamızda öncelikle Aristoteles'in paradoksu formüle edişi yeniden ortaya konularak Farabi'nin farkı ve benzerlikleri

gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda Farabi'nin *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitiklere* yaptığı atıflar ve Hatırlama Teorisi ile ilgili görüşleri *Menon* diyalogu bağlamında değerlendirilecektir.

Aristoteles'in paradoksu formüle edişinin ardından Farabi'nin çözümüne geçmeden evvel, onun *Felsefetü'l Eflatun* adlı eserinde, konuyu, *Theaitetos* ve *Protagoras* diyalogları bağlamında bilginin imkanına dair nasıl ele aldığı aktarılmaya çalışılacaktır. Daha sonra Platon'un, *Menon* diyaloguna atıfta bulunduğu açıkça görülecek şekilde *Phaidon'daki* diyalogun Farabi tarafından nasıl ele alındığı aktarılacaktır. Bu alıntı ile Platon'un Hatırlama Teorisi dile getirilecektir. Farabi, Hatırlama Teorisiyle ilgili, formların yani önceden gelen kavramların nasıl bulduklarıyla ilgili Platon'un bu görüşünü aktarsa da, kendi fikrini açıkça belirtmediği çalışmanın ilerleyen kısımlarında dile getirilecektir.

Araştırmamızın sonraki adımlarında ilk ilkelerin nasıl elde edildiğine ilişkin fikirleri Farabi'nin, Aristoteles'in *İkinci Analitikler* kitabını ele alarak tikellerden hareketle nasıl ortaya koyduğu, Farabi'nin *el-Cem*'de adlı eserinden örnekle ele alınacaktır.

Farabi'nin çözümüne gelmeden onun bilginin kaynağı ve türleriyle ilgili yaptığı açıklama ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu noktada Farabi, ilk olarak tasdik ve tasavvur ayrımı yapar ve ardından tanımlar ve tümelleri açıklığa kavuşturmaya çalışılır. Farabi'nin *Kitabü'l-burhan* isimli eserinin *Menon* paradoksuyla ilişkisini iki açıdan konumlandırmak mümkündür. İlki, daha çok bilginin tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılması ve bunların kaynağıyla ilgili bu noktadır. İkincisi ise öğretme kavramını merkeze alır ve spesifik olarak tasavvur ve tasdikte önbilginin mahiyetini belirlemeye çalışır. Farabi'de bilgi ismi, genellikle iki anlamda kullanılır; birincisi tasdik, ikincisi ise tasavvur. Bilgiyi kavramsal (tasavvur) ve yargısal (tasdik) olarak ikiye ayıran Farabi, *Kitâbu'l-burhan*'ın ilk sayfaların da önce yargısal bilgiyi (tasdik) ardından da "doğru" kavramını tanımlamaktadır.

Doğru ile yargısal bilginin ayrılan noktalarını belirten Farabi, ikisinin karıştırılmaması gerektiğini önemle vurgular. Doğru ayrımını yaptıktan sonra Farabi'nin tasdikli tasavvurlar noktasında kesin ve kesin olmayan tasdiki kademeli olarak *Kitabu'l burhan*'da ele alındığı üzere aktarılmaya çalışılacaktır. Bilginin kaynağına ilişkin

araştırmamızda son durumda Farabi ve Aristoteles'in Menon paradoksuna karşı sergilediği çözümler tümeller çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın amacı, son bölümde Aristoteles ve Farabi'nin Menon paradoksuna getirdiği çözümleri kıyaslamak ve varılan sonuçların makul ya da savunulabilir olup olmadıklarını değerlendirmeye çalışmaktır. Üçüncü bölümün sonunda her iki filozofun da paradoksa çözüm getirmek konusunda yetersiz kaldığı fakat Farabi'nin çözüme giderken Aristotelesçi geleneğe bazı noktalarda oldukça benzer bir yol izlediği, kimi noktalarda ise metafizik söylemlerle farklı adımlar takip ettiği gösterilmeye çalışılacaktır.

I. BÖLÜM: MENON PARADOKSU NEDİR?

1.1. GİRİŞ

Felsefi problemler kendilerini birer paradoks olarak dayatırlar. Araştırma konumuz olan Menon paradoksunun ne olduğunu çözümlenmeye başlamadan önce paradoksun ne olduğunu anlamak oldukça önemlidir. Genellikle çelişki, antinomi, aporia, çıkmazlık gibi kavramlarla eş anlamlı ya da benzer kabul edildiği gözlemlenen paradoks teriminin birçok farklı anlamı söz konusudur.²

Çıkmaz olarak da dile getirilen paradoksların kısır döngüler olduğunu savunan Russell ise şöyle tanımlar: “Kaçınılması gereken paradokslar incelendiğinde açıktır ki, hepsi belirli türdeki kısır döngüden meydana gelir. Bu kısır döngüler, bütünlüğün, o bütünün terimleriyle tanımlanabilir üyeler olması varsayımından kaynaklanır.”³ Paradoksun içinde kendi üzerine geri dönen öncüller paradoksların temelini oluşturmaktadır. O halde bir yanıt arayışıyla ortaya atılan herhangi bir öncüle, yine kendisiyle ilişkili bir ikinci öncül sunulduğunda, önermenin sonucu kaçınılmaz olarak ilk öncüle dönmektedir. Dolayısıyla önerme hangi denetlemeye tabi tutulursa tutulsun, karşılaşılan sonuç kısır bir döngüdür.

Çoğu felsefeci paradoksların araştırma açısından önemli rol aldığını düşünmektedir. Bu bağlamda paradoksların zorluk derecelerinin olduğunu ve araştırmayı yürütmenin bu derecelere göre zorlaştığını savunan Sainsbury, paradoksun ne olduğuna ilişkin “görünürde kabul edilebilir mekanlardan, kabul edilebilir mantıklardan türetilen, görünüşte kabul edilemez bir sonuç” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Şöyle ki “Görünüş aldatmak zorundadır, çünkü kabul edilebilir, kabul edilemez olana kabul edilebilir adımlarla yol açamaz. Dolayısıyla, genel olarak, bir

---

² Henry Watson Fowler, *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, 7. bs., Oxford At The Clarendon Press, London 1919, s.59. ve Ferit, Develioğlu *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara, 1999, s. 1076. İngilizce’de yazılışı “paradox”, Grekçe “paradoxon”, Latince “paradoxum” olan sözcüğün kökeni, Antik Çağ Yunanlılara dayanmaktadır. “Paradoxon”, paradoks (karşıt düşünce) içeren iddia anlamındadır. Yunanca “para” yan(ında), boyunca, üzerinden, dışa karşı gibi anlamlara sahipken, “doksa” düşünce anlamındadır. Bu iki sözcüğün birleşimi olan “paradoxon” kelimesi, “insolubilia” ve “aporia” ile de karşılanmıştır. “Görünüşte apsürt olan, yine de sağlam görünen önerme; kendi içinde çelişik; mantıklı ve mümkün olan yerleşmiş fikir ve kavramlarla çatışan; geçerli görüş ve beklentiye aykırı ifade ya da doktrin” şeklinde genel bir tanımı yapılmıştır. Aynı zamanda Osmanlıca’da paradoks veya çelişki kavramının karşılığı olarak tenâkuz kelimesi yer almaktadır. Tenâkuz kelimesi çelişme, insanın bir sözü ötekini çürütmesi, bir sözü ötekine uymaması, karşıtlık, zıddiyet şeklinde açıklanmıştır.

³ Alfred North Whitehead, Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, 2.b. , Cambridge University Press, London 1963, cilt I, s. 37.

seçeneğimiz var: ya sonuç gerçekten kabul edilemez değil, ya da başlangıç noktası ya da sorgulamanın bazı açık olmayan kusurları var.⁴

Paradoksların özü esasında burada yatmaktadır. Sainsbury'nin de dile getirdiği gibi araştırılması gereken sorun; makul olanın, makul olmayana, makul yollarla nasıl yol açtığıdır. Burada makul olmayanı yanlış ve makul olanı doğru olarak kabul edecek olduğumuzda, sağduyumuz gereği doğru öncülden doğru adımlarla yanlış sonuca varmamız mümkün olmamalı. Çünkü olması gereken doğrunun, doğrulara öncülük etmesidir. Konunun temelini oluşturan bu durum daha da ayrıntılı olarak BIV şüpheli argümanı üzerinden incelenecektir.⁵

1.2. BIV Şüpheli Argümanı

BIV hipotezi, Descartes'ın "rüya" ve "kötü yaratık" hipotezinin modern bir uzantısıdır.⁶ Bu hipotez, görünenin yanılabileceği üzerine kuruludur. Şöyle ki, gerçekten gerçek bir dünya değil de bir kutu içerisinde gelişmiş bir bilgisayarın yönettiği beyinler olabiliriz. Bu duruma karşı bilme ihtimalimiz ne kadar olanaksızsa bilmeme ihtimalimiz de o oranda olanaksızdır. Yani biz BIV olmadığımızı bilemeyiz. Çünkü eğer öyleyse bunu gerçeklikten ayırmamızın imkanı yoktur, nitekim her ikisi de bize aynı yaşayışı algılamamızı verecektir. Biçimsel olarak BIV argümanı şöyledir:

1. Biz, BIV hipotezinin yanlış olduğunu bilmiyoruz.
2. Eğer BIV hipotezinin yanlış olduğunu bilmiyorsak, Dünya'nın yuvarlak veya iki elimizin olduğunu da bilmiyoruz.
3. O halde, Dünya'nın yuvarlak veya iki elimizin olduğunu bilmiyoruz.⁷

Argümana bakıldığında makul gibi görünen öncüllerden hareketle makul olmayan bir sonuca varılmıştır. Argüman geçerlidir fakat ne öncülleri reddetmek ne de sonucu kabul etmek mümkündür. Dolayısıyla argümanın güvenilir olup olmadığı tartışmalıdır. Çalışmamız açısından ele alındığında ise paradoksların yapılarının da bu

---

⁴ Richard Mark Sainsbury, *Paradoxes*, Cambridge University Press, New York, 2009, s.1.

⁵ BIV, İngilizce "Brain in a Vat" yani "bir kap içerisinde bilgisayara bağlı beyin" ifadesinin kısaltılmış halidir. Çalışma boyunca bu argüman için BIV kısaltması kullanılacaktır.

⁶ Descartes, "rüya" ve "kötü yaratık" hipotezini *Meditations on the First Philosophy* adlı eserinde ele almaktadır.

⁷ Fatih Sultan Mehmet Öztürk,, "Şüpheli Hipotezler ve Güvenilircilik", *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, (ed. Nebi Mehdiyev), İnsan Yayınları, 2011, s.157-158.

şekilde olduğu açıktır. Paradoksların bizi zora sokan kısmı BIV şüpheli argümanında da olduğu gibi istenilen öncüllerden istenilmeyen sonuçlara gidilmesi ve güvenilir olmamasıdır. Makul öncüller, akıl almaz sonuca nasıl sürükler?

Yine BIV hipotezinden hareketle Sainsbury'e göre iki durum söz konusudur, ilkin sonuç eğer gerçekten kabul edilemez değilse, sonuç kabul edilebilir bir açıklığı içerisinde barındırır. Açıkça kabul edilebilir değilse bile birtakım denetlemeler ve akıl yürütmelerle mevcut argüman geçerli bulunabilir. Ve eğer hareket edilen öncüllerden tanıtlamalı bir biçimde sonuca varılıyorsa bu durumda önerme paradoks olmaktan çıkmaktadır. Nitekim paradokslar kendi içinde sonuca vardırılmayan öncülleri barındıran önermelerdir. Eğer bu değil de şayet Sainsbury'nin ele aldığı ikinci durum söz konusuysa işte bu noktada BIV'de olduğu gibi gerçekten içinden çıkılamayan bir hipotezle karşı karşıya kalınmış demektir. Çünkü kusurlu olan herhangi bir öncülden hareketle başlanılan hipotezde sonuç her hâlükârda kaçınılmaz olarak mantık açısından hatalı konuma düşecektir.

Menon paradoksu da bu bağlamda makul öncüllerden makul olmayana sürükleyen bir paradoks olarak ele alınacak ve Platon'un paradoksu ortaya atışından sonra Aristoteles ve Farabi açısından çözüm önerileri değerlendirilecektir.

1.3. Menon Paradoksu

Öncelikle Menon Paradoksunun hangi problemi içinde barındırdığını açıklamak gerekmektedir. *Menon* diyalogunun başlangıcında, Menon, Sokrates'e erdem öğretilebilir olup olmadığını sorar.

“Bana söyler misin, Sokrates, erdem öğretilebilir bir şey midir? Yoksa o, uygulamayla mı kazanılır? Ya da o, ne öğretimin ne de uygulamanın sonucu olmayıp, insanın doğal bir yeteneği midir? Yoksa onun daha başka bir nedeni mi vardır?”(70a)⁸

Bu soruyla başlayan diyalogda Sokrates ise bu soruya verebileceği bir cevabının olmadığını, dahası, erdem ne olduğunu bile bilmediğini söyler (71ab); ve “eğer ki kişi bir şeyin ne olduğunu bilmiyorsa, o kişi, o şeye ilişkin herhangi bir özelliği nasıl

---

⁸ Platon, *Menon*, Çev. Özlem Bayoğlu, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2018, s.11.

bilebilir?” (71b)⁹ sorusunu yöneltir. Menon Sokrates’e katılır (71b). Diyalogun devamında, Sokrates, ona erdem tanımı için birtakım sorular sorar ve her defasında ondan bir erdem tanımı yapmasını ister. Ancak Menon, tatmin edici bir tanım getirmeyi başaramaz. Bunun üzerine Sokrates, Menon’a bilmedikleri şeyin ne olduğuna ilişkin birlikte ortak bir araştırmaya yapma teklifinde bulunur. Bu noktada Menon, erdem hakkında bir türlü başarılı bir cevap üretememesi üzerinde epistemoloji tarihinde önemli bir yer tutacak olan bilmenin imkansızlığı ile ilgili üç adımlı çözümünü ortaya koyar. Diyalogun 80d-e kısmında yer alan araştırmanın imkânına yönelik bu epistemolojik argüman, “Menon Paradoksu” olarak bilinir. Üç sorudan oluşan Menon’un argümanı şöyledir:

(M) “Ancak, onun hakkında en ufak bir bilgin bile olmadığı zaman, bir şeyi nasıl arayabilirsin? Araştırmanın nesnesi olarak bilmediğin bir şeye nasıl ulaşacaksın? Onunla bir şekilde karşı karşıya gelsen bile, bilmediğin şeyi bulmuş olduğunu nasıl bileceksin?” (80d)¹⁰

Sokrates ise sorulan bu soru karşısında şöyle cevap verir:

(S) “ne anlatmak istediğini anlıyorum. Öne sürmek istediğin şeyin, bir adamın bildiği bir şeyi de bilmediği bir şeyi de öğrenmeye kalkışmasının imkânsız olduğu şeklindeki hileli bir argüman olduğunun farkında mısın? Böyle bir adam, onu bildiği için araştırma ihtiyacı duymadığından, bildiği bir şeyi araştırmayacağı gibi, bu durumda neyi aradığını bilmediği için bilmediği şeyi de araştırmayacaktır.” (80e)¹¹

Diyaloğun burada iki adımı olduğu görülmektedir. İlk Menon Sokrates’e araştırmanın imkanıyla ilgili soruyu yöneltir ki bu Gail Fine’in deyişiyle “paradoksun

---

⁹ Platon, *Menon*, s.13.

¹⁰ Platon *Phaidon ve Menon*, çev: Ahmet Cevizci, İkinci Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.s.174

¹¹ Platon, *Phaidon ve Menon*, s.174

barındığı”¹² noktadır. İkinci olarak da Menon argümanı yeni bir açmaz olarak formüle ederek ortaya koymuştur ki bu duruma Sokrates “hileli argüman” adını verir. Ve literatürde bu nokta Sokratik Dilemma (Sokrates Açmazı) olarak adlandırılır.

Menon Paradoksunun çözümlenme çabaları bu iki argüman arasındadır. Paradoksun bu iki argümanında (80d, 80e) makul olan durumların makul olmayana götürdüğü ve bunun açıkça bir problemi içinde barındırdığı söz konusudur. Şayet (M) bir şeyi bilmiyorsan, onunla karşılaştığında aradığın şeyin o olduğunu bilmen mümkün değildir. Bir şeyi bilmemen ve onu aramak istemen makuldür ancak onu aradığını düşündüğünde karşılaştığın şeyin “hiç bilmediğin” bir şeye karşılık geldiğini düşünmen kabul edilebilir değildir. Çünkü elinde, onun, aradığın şey olduğuna dair kıyas yapabileceğin herhangi bir şey yoktur. İkinci argümanda şayet (S) bir şeyin ne olduğunu biliyorsan, onu araştırmaya zaten gerek yoktur. Dolayısıyla bu iki durum Menon paradoksunun makul olmayan, sıkıntılı kısmıdır.

Aristoteles ve Platon çözümleri ele alındığında da görüleceği üzere paradoksun çözümlenmesi yapılırken birtakım gerekli koşulları göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Paradoksun barındığı diyalogu incelerken araştırmadan ne beklenildiği, Aristoteles ve Platon’un araştırmadan ne anladığı ve araştırma sürecinde hangi koşulları gerekli kıydıkları önem arz eden noktalardır. Nitekim bir araştırmanın “sistemli ve amaçlı” olmasının yanında sorulan sorular karşısında her iki tarafın da bir şeyi bilmekten ne kast ettikleri bilinmelidir. Ancak böyle bir durumda çözümlenmenin yorumlanması mümkün olacaktır.¹³

Örneğin *Menon* diyalogunda ilk soru erdemın öğretilir olup olmadığıdır. Bu noktada açıkça şu düşünölmelidir; bir şeyin öğretilir olması için ona dair bir bilginin bulunmaması gerekmektedir. Erdeme dair bilgin var mı ya da yok mu? Buna bağılı olarak da soruya cevap vermek için elimde ona dair birkaç işaret olmalı mı yoksa zihnim erdem kavramına karşı tamamen boş mu olmalı? Platon’un paradoksu başlattığı asıl nokta, araştırmanın imkanıyla ilgilidir ve imkan ile ilgili düşüncesinin temelini diyalogun henüz ilk cümlesinde ortaya koymuştur. Erdem üzerine bildiğini düşündüğü birtakım örnekleri sıralayan Menon, kendisi de görmüştür ki, bir şeyin bilgisine sahip olmak yalnızca onunla ilgili zihinde bulunan farklı çağrışımları bilmek değildir. O halde

---

¹² Gail Fine, *The Possibility of Inquiry: Meno’s Paradox from Socrates to Sextus*, Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 25

¹³ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 4-7.

bir şeyi bilmek ile o şeyi bildiğini düşünmek arasında açıkça bir fark vardır. Aynı şekilde bilmemek ile bilmediğini düşünmek arasında da gözle görülür bir fark olmalıdır.

Araştırma, bir şeyi bilmediğini düşündüğün noktada başlamaktadır. Çünkü bir şeyi bildiğini düşünen kişi onunla ilgili herhangi bir bilme çabasına girmeyecektir. Nitekim gerçekten bilmeseyse bile, o şeye dair zihninde bulunan öğelerin onun için doğru ve yeterli olduğunu düşüneceği için, o şeye ilişkin gerçek bilgiye asla sahip olamayacaktır. Bir şeyi bilmediğini düşündüğünde araştırmaya başlayacağı gibi o şeyi bilmediğine ilişkin bilgisine ulaşması için de kendisine yöneltilecek birtakım sorulara ihtiyaç duyabilir. Çünkü örneğin X ile ilgili bir soru kişiye yöneltilmediğinde eğer o kişi daha önce X ile ilgili herhangi bir şey düşünmediyse X bilgisinin kendisinde bulunmadığını bilmeyecektir.

Başka bir açıdan bakıldığında ise soruyu soran kişi gerçekten sorduğu şey ile ilgili bir bilgiye sahip değil midir yani gerçekten bilgilenmek için mi soruyor, yoksa sorduğu şeye ilişkin zihninde bildiğini düşündüğü bir yargı vardır da karşısındaki kişide bulunan bilgiyi ortaya çıkarmaya mı çalışıyor.¹⁴ Yani kişi bildiği şeyi karşısındakinin de bildiğini düşünerek onu ortaya çıkarmaya mı çalışıyor. Eğer bildiği bir şeyi soruyorsa bu araştırma olmayacaktır, bilmediği bir şey üzerine de soru sorma ihtiyacı duymayacaktır.

1.4. Araştırmanın Koşulları

Gail Fine, herhangi bir şeye olan bilgilenme yani öğrenme çabasının da belirli ölçütleri olması gerektiğini düşünür. Fine, bu düşüncesini Apellas örneğinde ele alır. “Sextus, bir atın ağzındaki köpüğü temsil etmek isteyen ressam Apellas'ın hikayesini anlatıyor. Apelles birçok kez köpüğü resmetmeye çalışmaya devam etti ama başarısız oldu. Sonunda istenen efekti boyamak için gösterdiği çabayı bıraktı ve hayal kırıklığı içinde elindeki fırçayı çizdiği tabloya fırlattı. Fırça resme çarptığında istenen efekti üretti. Köpüğü üretmeye yönelik sistematik girişim - kasıtlı boyama - sorguya benzer, ancak bu durumda başarısız olan bir şeye benzer. Çünkü Apelles hedefine ulaştığında, bunu soruşturma yoluyla değil, kazayla yaptı.”¹⁵

---

¹⁴ Sokrates'in “Maiotik” yöntemi gibi.

¹⁵ Fine, *The Possibility of Inquiry: Meno's Paradox from Socrates to Sextus*, Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 6.

Apelles örneğinde, fırçanın resme çarptığında ortaya çıkardığı görüntü tamamen kazara meydana geldi. Araştırmada da bu durum oluşabilir. Örneğin X içeceğinin tadıyla ilgili bir araştırma yapılırken kazara kaba dökülen farklı bir madde içeceğin tadını tam da istenilen şekilde ortaya koyabilir. Fakat elde edilen sonuç bilinçli bir çabanın ürünü olmadığından aynı durum aynı şartlar altında tekrarlanamayacaktır ve dolayısıyla kazara elde edildiğinden, elde edilen içeceğin nasıl yapıldığının bilgisi kesin olarak ortaya konulamayacaktır. Çünkü dökülen maddenin miktarı, ısısı, yoğunluğu vb gibi birçok etken tekrar aynı şekilde deneyimlenemeyecektir. Apelles de aynı fırçayı, aynı açıyla, aynı şekilde fırlatamayacağı için elde ettiği sonuç her durumda geçerli bir araştırma ürünü değildir.

Yine Fine'in örneğine göre "Plutarch'in dediği gibi, herhangi bir şeyin başında olan biri bir keşif yapar: yani, kişi tesadüfen bir şey keşfedebilir. Ancak bu durumda, kişi bunu sorarak yapmaz."¹⁶ Dolayısıyla eylemlerin bir araştırma niteliği taşıması için bilinçli ve amaca yönelik olması gerekir aksi takdirde tesadüfi bilgidir ibaret olacaktır.

Araştırmamızın paradoksunu ele aldığımızda, Menon ve Sokrates'in diyalogu amaçlı bir şekilde ilerlemektedir ve bir soruşturma niteliği taşır. Çünkü "Araştırmanın mevcut amaçlar için genellikle inançlarını ifade eden (veya çeşitli iddiaları göz önünde bulundurarak) ve karşılıklı tutarlılıklarını veya tutarsızlıklarını göz önünde bulundurarak bir araştırmacının şeklini aldığını söyleyebiliriz. Tutarsızlıklar ortaya çıktığında, tipik sorgulayıcı, rasyonel yansımadan sonra ilk inanışlarından birini veya daha fazlasını gözden geçirir (veya verilen bir talebi reddeder). Umut, yöntemlere tekrar tekrar gidilerek, üyeleri sadece karşılıklı olarak tutarlı değil, aynı zamanda doğru olan ve birbiriyle uygun açıklayıcı ilişkilerde duran bir inanç kümesine ulaşmasıdır. Gerçeği belirlemek için yapılan bu rasyonel yansıma süreci sorgulama olarak sayılır."¹⁷

Bu noktada araştırma sistemli bir şekilde ilerlerken olması gereken herhangi bir sorun anında önceki argümanları dönüp tekrar değerlendirebilme ihtimalinin olmasıdır. Şayet tesadüfi bir şekilde ulaşılmadıysa, istenildiği zaman önceki argümanlar yeniden değerlendirilebilir. Önermede ya da araştırmada araştırmanın konusu olan her adım bilinçli ve istemli bir şekilde doğruluk denetlemelerini karşılayarak geçilmelidir. Çünkü bir sonraki adım bir önceki argümanın destekleyicisi ya da reddedicisi olarak devam

---

¹⁶ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 6.

¹⁷ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 6-7.

edecektir. Ve yalnızca doğru ya da yanlış olduğu düşünülen bir argümana karşılık yeni bir argüman ortaya konulabilir. Şayet yeni bir argüman geliştirildiğinde bir öncekiyle sistemli olarak bağlı değilse önermede problem oluşacaktır. Kişi oluşturduğu argüman karşısında tutarlı bir inanç sistemi geliştirmelidir ki açıklamak istediğinde vardığı sonuç kabul edilebilir olsun.

Platon, *Menon* diyalogunda araştırmasının esas hedefine ilerlerken amaçla ilintisiz gibi gözükse ama farklı yollardan da olsa hedefe götüren başka sorular da sorar. Bu soruları sorarken aldığı cevaplar kendi içinde sistemli bir şekildedir. Bilerek sorunun etrafında daire çizen Menon, Sokrates'ten aldığı yanıtlarla bir şeyi bildiğini ya da bilmediğini düşündüğü noktada nasıl tanım yapması gerektiğini de öğrenmektedir. Tanımdan ne anlaşıldığını kendisi de anladıktan sonra, üç aşamalı paradoksu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla açıkça görülüyor ki araştırmanın temel koşullarından biri de tanımın ne olduğunu ve nasıl yapıldığını bilmektir.

Buna göre, *Menon* diyalogu bağlamında söz konusu paradoksun ilgilendiği 'öğrenme' biçimi, önceden belli bir hedefe kilitlenmiş maksatlı bir araştırma formunu alan bir öğrenme biçimidir.¹⁸ Öğrenme gerçekleştiğinde ise araştırma sistemli ve amaçlı bir biçimde yol almaktadır. Bu sebeple Menon Paradoksunda ortaya atılan argümanların çözümlenmeye çalışması mümkündür.

1.5. Platon'un Paradoksu Formüle Edışı

Menon Paradoksuna ayrıntılı olarak bakmadan önce, Menon paradoksunun hangi soruları ele aldığı ve nasıl bir yol izlendiğine ilişkin bir açıklama yapılmalıdır. Paradoksa en genel hatlarıyla bakıldığında "Erdem nedir?" sorusuyla başlayan diyalog erdem in neliğine ilişkin bir sorgulama yapmaktadır. Erdem in ne olduğu ile ilgili tartışmanın devamında diyalogun asıl paradoks olarak adlandırılan kısmına, yani problemin kaynaklandığı noktaya (makul olanın, makul yollarla, makul olmayan sonuca götürdüğü üç adımlı argüman) gelinir ki, burada sorun bilginin imkanıdır. Doğru ve sarsılmaz bilgi nasıl elde edilir?

Bu temel sorular bağlamında diyalogu ele alacak olursak;

---

¹⁸ Julius Moravcsik, "Learning as Recollection", *Plato: A Collection of Critical Essays* C. 1: Metaphysics & Epistemology, ed. Gregory Vlastos, United Kingdom: 1971, s. 53-4.

“Ancak onun hakkında en ufak bir bilgin bile olmadığı zaman, bir şeyi nasıl arayabilirsin? Araştırmanın nesnesi olarak bilmediğin bir şeye nasıl ulaşacaksın? Onunla bir şekilde karşı karşıya gelsen bile, bilmediğin şeyi bulmuş olduğunu nasıl bileceksin?” (80 d5-8)

Daha önce de dile getirildiği gibi bu argüman temelde üç sorudan ibarettir. Argüman içerisinde iki temel iddiayı barındırır. Birinci iddia ilk iki soruda ortaya konurken (bilmediğin bir şeyi nasıl arayacaksın?), ikinci iddia ise (bilmediğin bir şeyi bulsan bile, onu bulduğunu nereden bileceksin?) son soruda ortaya konmuştur.¹⁹

İlk iddia bir şeyi araştırmaya koyulmanın ön koşulu olarak, o şeye dair zihinde birtakım yargıların olması gerektiğini söyler. Çünkü araştırmaya başlayabilmek için öncelikle araştıracağın şeyin ne olduğunu bilmen gerekir. Ancak kendisine dair birtakım veriler barındırılan fakat tam olarak ne olduğu bilinmeyen bir şey üzerine araştırma yapılabilir. Bu noktayı daha açık göstermek için, Sokrates’in, Menon’un kim olduğu ile ilgili yönelttiği soru ele alınabilir. Menon’un kim olduğuna ilişkin verilen yanıtlarda onun fiziksel görünüşü, hangi işlerle uğraştığı, nerede yaşadığıyla ilgili cevaplar verilir. Fakat Menon’u hiç tanımayan biri ona dair hiçbir şey söyleyemeyecektir. Dolayısıyla Menon’u hiç tanımayan bir, başka birine onunla ilgili soru da soramayacaktır. Ancak kendisine dair birtakım şeyler duymuş ve onu gerçekten tanımak isterse ona dair sorular sorabilir.

Araştırma paradoksunun üç sorusunu M1, M2, M3 (Menon’un üç sorusu) olarak nitelendiren Fine, araştırmanın bu problemi karşısında “(M1)’de şöyle ortaya çıkar: eğer bir araştırmacı araştırmasının konusu olabilecek bir şey hakkında hiçbir fikri yoksa, o şeye ait herhangi bir belirlenime de sahip olamaz. Araştırmasının konusu olabilecek şeye ait herhangi bir belirlenime sahip olamadığı için de onu belirleyemez, yani hedefe giden yolu tayin edemez. Dolayısıyla da araştırmasını nasıl şekillendireceği ve onun nasıl bir yön alacağı konusunda herhangi bir fikre sahip olamaz.”²⁰

Bu nedenle, araştırılacak nesneye ait herhangi bir belirlenime sahip olmayan bir araştırmacının, o nesnenin ne olduğu hakkında bir araştırmaya girişmesi imkânsız hale gelir. Buna göre, eğer bir araştırmacının araştırmasının konusu olan nesne hakkında

¹⁹ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 12.

²⁰ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 75

hiçbir şey bilmemesi, araştıracağı nesneye ilişkin zihninin tamamıyla bir boşluk içinde olması anlamına geliyorsa, yorumcuların da hemfikir olduğu üzere, bu iddia makul bir iddia olur. O araştırmacı, hakkında zihinsel bir boşluk içinde olduğu bir nesnenin ne ifade ettiğini dahi bilmediğinden, o nesnenin doğasına ilişkin herhangi bir araştırmaya girişmeyeceği ortadadır.²¹ Şayet Menon'un zihninde canlandırdığı araştırmacı böyle bir durum içerisinde olan bir araştırmacı olmasaydı, Menon'un sorduğu ikinci soru bir anlam ifade etmezdi. Çünkü ikinci soru bu iddiayı açıklamak ve desteklemek adına sorulmuş bir soru olarak, bir araştırmacının, araştırmasının konusu bakımından hakkında hiçbir şey bilmediği bir nesneyi araştırmasının hedefi yapamayacağını söyler.²² Dolayısıyla ilk iddia problemin başlangıcıyla ilgilidir. Fine bu problemi "Targeting Objection" olarak isimlendirir ki buna göre, "kişi araştıracağı şeyin ne olduğu hakkında hiçbir şey bilmiyorsa onu araştıramaz, bu durumda, kişi araştırmasına bir hedef tayin edemez." Fine'a göre eğer "bilmemek"ten kastedilen şey araştırmanın nesnesi hakkında bilişsel bir boşluk durumu içerisinde olmak ise bu doğrudur.²³ Bu noktada araştırma henüz başında sonlanır ve devam ettirilemez. Çünkü kendisi hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir şey hakkında sorgulama yoluna gidilmeyecektir.

İkinci iddiada ise, problem, araştırmacının, aradığı şeyi bulunduğu onun aradığı şey olup olmadığını nasıl tayin edeceğidir. Çünkü eğer araştırdığı şeyin ne olduğu hakkında en ufak bir bilgin dahi yoksa, onunla herhangi bir şekilde karşılaştığında onun araştırdığın şey olduğunu bilemezsin. Araştırma sonlandırılmak istenildiğinde örneğin X gibi bir şey aranıyorsa araştırmanın başında X'e dair birtakım belirlenimler olmalıdır ki, sonuca gelindiğinde başta aranan X'e dair o yargılar birbiriyle kıyaslanarak araştırmanın sonuca ulaştığı kanıtlanmış olsun. Fakat eğer X'e dair araştırmanın başında herhangi bir belirlenim yapılmadıysa, araştırma sonunda bir sonuca varılsa bile, onun aranan şey olduğuna dair bir ispat yapılamayacaktır. Fine bu problemi "Recognition Objection" olarak isimlendirir ki buna göre, "eğer kişi araştıracağı şeyi önceden bilmiyorsa, o şeyi bir şekilde bulduğu zaman onu bulduğunu bilemez veya farkına varamaz." Yine Fine'a göre, bu, "bilmemek"ten kast edilen şeyin araştırmanın nesnesi hakkında bilişsel bir boşluk durumu içerisinde olmak ise

---

²¹ David, Bronstein, *Aristotle on Knowledge and Learning*, Oxford University Press, New York, 2016, s. 12.

²² Dominic, Scott, *Plato's Meno*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 76.

²³ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 75

böyledir.²⁴ Daha önce de ele aldığımız üzere araştırma sistemli ve amaçlı olmalıdır ki bu noktada tesadüfiliğe yer yoktur. Tesadüfen de olsa bir sonuca varıldığında araştırma yine sonlanmış sayılmayacaktır, çünkü amaca yönelik olarak ulaşılmış olmayacaktır.

Bu sorular karşısında Sokrates'in verdiği cevabı tekrar ifade edelim. Fine bu cevabı "açmaz" olarak inşa eder:

"Ne anlatmak istediğini anlıyorum. Öne sürmek istediğin şeyin, (S4) bir adamın bildiği bir şeyi de bilmediği bir şeyi de öğrenmeye kalkışmasının imkânsız olduğu şeklindeki hileli bir argüman olduğunun farkında mısın? Böyle bir adam, (S2) onu bildiği için araştırma ihtiyacı duymadığından bildiği bir şeyi araştırmayacağı gibi, (S3) bu durumda neyi aradığını bilmediği için bilmediği şeyi de araştırmayacaktır." (80e1-5)

"(S1/Örtük Öncül) Herhangi bir X için, bir kişi X'i ya bilir ya da bilmez.

(S2) Eğer bir kişi X'i biliyorsa, o kişi X'i araştıramaz.

(S3) Eğer bir kişi X'i bilmiyorsa, o kişi X'i araştıramaz.

(S4) O halde, bir kişi X'i bilse de bilmese de X'i araştıramaz."²⁵

İlk üç öncüle baktığımızda öncüller oldukça makul görülmektedir. S1'de bir kişi X'i bilir ya da bilmez yani üçüncü halin imkansızlığı söz konusudur ve önerme makuldür. S2'de X'i araştırmaz çünkü onu "zaten bilmektedir" ve bu sebeple makuldür. S3'te de açıkça X bilinmiyorsa zaten araştırılmayacaktır ve o halde bu öncül de makuldür. Fakat sonuç önermesi olan S4'e bakıldığında makul olmayan bir sonuçla karşı karşıya kalınmıştır. Bu kabul edilebilir bir sonuç değildir. İşte Menon paradoksunun, paradoks olmasının nedeni de burada yatar. Makul olan öncüller makul olmayan bir sonuca öncülük etmiştir.

Fine, bu noktada, Sokrates'in Menon argümanını daha farklı bir şekilde yeni bir paradoks haline getirdiğini düşünür. Menon argümanı açıkça üç adımdan oluşan iki

²⁴ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 85

²⁵ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 8

iddiyayı barındırırken Sokrates'in cevabındaki argüman dört adımdan oluşmaktadır. Görüldüğü üzere Menon paradoksu araştırmanın konusunun ne olduğu hakkında herhangi bir fikre sahip değilse araştırma yapılamayacağından bahsederken, Sokrates, buna ek olarak, araştırmaya başlanılacak şeyin bilinmesi ihtimalindeki sonucu da dile getirmiştir. Fine, özellikle şu iki farklılığa da vurgu yapar: "İlkin Menon'un sorgulaması ile Sokrates Argümanı arasında şekilsel bir farklılık vardır. Çünkü Menon, argümanında soru sorarken, Sokrates ise paradoksu formüle eder. İkincisi, Menon, erdem hakkında hiçbir şey bilmediği halde Sokrates'in ona ilişkin bir araştırmaya nasıl koyulabileceğini sorarken, Sokrates ise bu şüpheyi genelleştirir. Sokrates, herhangi bir kişi, herhangi bir şeyi bilmediği halde, nasıl olur da onu araştırabileceğini sorar"²⁶ der. Sokrates esasen Menon'un sorularını daha açık hale getirmiştir, yalnızca bunu daha fazla adımda gerçekleştirmiştir. Sokrates'in formüle ettiği şekilde açmaz, daha anlaşılır hale gelmiştir.

Genel hatlarıyla bakıldığında Menon argümanın karşısında Sokrates'in verdiği cevabın da bir paradoks olarak şekillendiği düşünülmektedir. Sokrates'in cevabında Menon'da olduğu gibi Fine'in formüle ettiği son önermede görülmektedir ki herhangi bir şey karşısında bilinmeme durumunda araştırma yapılamayacağı gibi bilinme durumunda da araştırmaya başlanılamayacaktır. Çünkü bildiğini düşündüğü bir şeyi araştırmacı zaten araştırma gereksinimi duymayacaktır. Hakkında herhangi bir şey bilimeyen üstüne de Menon'un da Sokrates'in de dile getirdiği gibi araştırmaya koyulmak imkansız olacaktır. Nitekim araştırdığı şeyin ne olduğunu bilmediğinde onunla karşılaşsa bile araştırdığı şeyin o olduğunu bilemeyecektir. Bu noktada bir şeyi araştırmaya başlamak için ilk olarak birtakım ön bilgi nesnelere sahip olmak gerekir ki Platon diyalogun devamında da dile getireceği üzere burada "hatırlama" durumunu ortaya koyar. Hatırlama durumu Platon'un önerdiği çözümün içerisinde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Sokrates ve Menon'un paradoksu inşa etmelerine bakıldığında karşı birtakım fikirler bulunsa da esasında temelden farklılıklar barındırmadıkları görülmektedir. Ayrıntılı olarak incelendiğinde Sokrates'in yapmak istediği şeyin esasında Menon'un formüle ettiği paradoksu daha açık ve anlaşılır hale getirmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Sokrates, Menon'un sorusu karşısında onu nasıl anladığını dile getirmek için, paradoksu örtük olan öncülle yeniden şekillendirir. Nitekim giriştiği bu

---

²⁶ Fine, *The Possibility of Inquiry*, s. 84-87

çaba Menon'a da paradoksu daha geniş kapsamlı ele alma imkanı sunar ve diyalog boyunca paradoks bu argümanlar etrafında şekillenir.

Peki başlangıçta hiçbir şey bilmiyor değil de birtakım ön bilgilere sahip olduğumuzda araştırma çözüme ulaşabilecek midir? LaBarge, yalnızca belirli bir ön bilgiye sahip olmanın yeterli olmayacağını, aynı zamanda araştırmanın amaca yönelik bir yolunun da olması gerektiğini savunur. Bu görüşünü kendi tezinde şu örnekle açıklar: “tıpkı bir koşu yarışında başlangıç çizgisi üzerinde duran bir koşucunun önünde seyreden fakat bitiş çizgisine götürmeyen güzergâhların bir kısmının ortadan kaldırıldığı ancak önünde eşit derecede izlenebilir olan daha birçok güzergâhın bulunduğu duruma benzer.”²⁷ Bu durumda koşucu yarışa nereden başlayacağını bilir, fakat kendisine bir güzergâh seçmezse yine sonuca ulaşamayacaktır. Bunun gibi araştırmanın da sonuca varabilmesi için başlangıçta birtakım ön bilgiler olsa bile, ilerleyen adımlarda araştırmacının nereye ve nasıl varmak istediğini de sistemleştirmiş olması gerekmektedir.

Fakat araştırmacı nereden başladığını bilse bile (ön bilgiye sahip olsa bile) ve hatta araştırmasının yolunu tayin etmiş olsa bile yine de bir şeyden daha emin olmalıdır ki bu da Platon'un bahsettiği eldeki bilgi ve doğru inanç ilişkisidir. Araştırmaya başlanıldığında eldeki bilginin doğru olduğuna duyulan inanç aynı şekilde bulduğun şeyin “aradığın şeyin bilgisidir” kabulünün doğru olduğuna inanmayı gerektirir. Peki araştırma ilerlerken bulduğun şeyin aradığın şey olduğuna ve doğru olduğuna inancın nasıl oluşur?

Fine, Platon'un Hatırlama Teorisiyle “üç kademeli” olarak paradokstaki bilgi ve doğru inanç durumuna cevap aradığını savunur.²⁸ Platon, Menon'un ortaya attığı argümana üç perdede cevap verir. İlk perdede, Hatırlama Teorisi'nin bir tarifini verir ki bu tarife göre, bizler birtakım doğum öncesine ait bilgilere sahibiz; araştırma ve öğrenme ise daha önceden bildiğimiz şeylerin tekrar hatırlanmasından ibarettir (81a-e). İkinci perdede, Sokrates'in Menon'un kölelerinden birini bir geometri sorusu hakkında sorguya çekmesi ile ilgilidir. Başlangıçta köle, sorulan sorunun cevabını bildiğini düşünür fakat nihayetinde sorunun cevabını bilmediğini keşfeder. Ancak, Sokrates tarafından bir süre bir geometri problemine ilişkin çeşitli sorularla sorgulandıktan sonra köle doğru cevabı keşfeder. Fakat bu aşamada doğru cevabın ne olduğu hakkında

---

²⁷ Scott LaBarge, *The Legacy of the Meno Paradox: Plato and Aristotle on Learning and Error*, (Basılmamış Doktora Tezi), Arizona: The University of Arizona, 2000

²⁸ Fine, *The Possibility of Inquiry*. s. 105.

sadece “doğru bir inanca” sahiptir. Sokrates’e göre, hala doğru cevabın ne olduğunu bilmez (81e7-85b7). Üçüncü perdede ise Sokrates, doğrudan Hatırlama Teorisi’ni savunmaya geçer. Ayrıca o, Hatırlama Teorisi’ni ruhun ölümsüzlüğünü savunmak için kullanır. Ardından Hatırlama Teorisi ile köle diyalogu arasındaki bağlantıyı/ilişkiyi açıklar (85b-86c).²⁹

Menon, ruhun öğrenmesinin bir tek şeyi anımsamakla insanın bütün öteki şeyleri bulabileceğini söyler. Anımsamayı insanların öğrendiği şey olarak açıklar ve araştırmanın anımsamadan başka bir şey olmadığını söyler. Diyalogun devamında Menon Sokrates’ten öğrenmenin anımsama olduğu iddiasını açıklamasını ister. Sokrates bu açıklamayı ilginç bir yöntemle yapar. Bir köle işaret ederek yanlarına çağırır. Sokrates köleye geometrik şekiller konusunda birçok soru sorarak onun kendisine bilgiler verir. Köleye hakkında hiçbir şey bilmediğini düşündüğü birçok geometrik şekil sorusu sorar, ilkin cevaplayamayan hatta yanlış cevaplar veren köle, Sokrates’in soruları daha ayrıntılı sormasıyla doğru yanıtları vermeye başlar. Çünkü köle eski bildiği bilgileri anımsayarak birleştirir ve ortaya yeni bir bilgi çıkar. İşte Sokrates öğrenmenin anımsama olduğunu bu şekilde ortaya koymaya çalışır.³⁰(82c-85b) Daha önce geometrik şekillerle ilgili hiçbir şey bilmediğini düşünen köle Sokrates ile yaptığı görüşmeden sonra zihninde birtakım geometrik bilgiler olduğunu fark eder. Bu durum, sorulan sorular karşısında birtakım çağırışlar ve anımsamalar sayesinde gerçekleşmiştir.

Üç aşamalı argümanın ilk adımı Platon’un Hatırlama çözümüyle başlar;

“Şu halde ruh ölümsüz olduğu ve birçok kez doğmuş; hem burada hem de öte dünyada her şeyi görmüş olduğu için, var olan her şeyi öğrenmiştir. Bu nedenle insan ruhu erdeme ya da herhangi bir şeye ilişkin olarak, bir zamanlar sahip olduğu bilgiyi anımsayabilirse buna şaşırılmamamız gerekir. Doğanın her parçası birbiriyle ilişkili olup, ruh da her şeyi öğrenmiştir, öyle ki, bir adam tek bir bilgi parçasını anımsadığı zaman onun, yeterince cesur olur ve araştırmadan bıkmış usanmazsa eğer, geri kalan her şeyi keşfetmemesi için hiçbir neden

---

²⁹ Fine, *The Possibility of Inquiry*. s. 145-148.

yoktur; çünkü araştırma ve öğrenme gerçekte anımsamadan başka bir şey değildir.” (81c)

Bu bağlamda Pindaros, din adamları ve diğer tanrısal şairlerin efsaneleri ışığında Sokrates şöyle cevap verir;

“İnsanın ruhu ölmez, bazen hayattan uzaklaşır, bazen yeniden hayata döner; ama hiçbir vakit yok olmaz. (81b-e) Böylece birçok kere yeniden doğan ölmez ruhun yeryüzünde öğrenmediği bir şey kalmaz. O halde onun, erdemle başka şeyler üzerinde önceden edindiği bilgilerin anılarını saklamış olması şaşılacak bir şey değildir. Tabiatın her yanı birbirine bağlı olduğu için, ruh da her şeyi öğrenmiş olduğundan, bir tek şeyi hatırlamakla (insanların öğrenme dedikleri budur) insan, bütün öteki şeyleri bulur. Çünkü araştırma ve öğrenme belirsiz hatırlayıştan başka bir şey değildir. (81d-e)”

Görülmektedir ki Sokrates hatırlama düşüncesiyle ilgili fikrini kademeli olarak ortaya koyar. İlk ruh ölümsüzdür, ikinci olarak ruh birçok kez yeniden doğar yani ölüm ve yaşam arasında sürekli gidip gelir, üçüncü olarak ruh erdem dahil her şeyin bilgisine bu ölümsüzlükle sahip olmuştur ve son olarak öğrenme bir bütün halinde olan tabiatı hatırlamayla mümkündür, yani ruh hatırlama yoluyla şeylerin bilgisini öğrenebilir. Sokrates burada da Menon paradoksuna karşı verdiği ilk cevapta yaptığı gibi aşamalı olarak hatırlama teorisini ortaya koyar. Fakat Menon, Sokrates’ten hatırlama üzerine öne sürdüğü bu düşüncüyü daha da ayrıntılandırmasını ister. İşte bu noktada argümanda ikinci adım olan Sokrates’in köle ile diyaloguna geçilir. (82b) Sokrates daha önce hiç geometri almamış köleye geometriyle ilgili sorular sormaya başlar. Sokrates, sorgulamasını, kenarları iki ayak uzunluğunda olan bir kare çizmekle başlatır ki bu karenin alanın dört ayak olduğunu köleyle birlikte belirledikten sonra (82b-d) köleye alanı bu karenin iki katı olan bir karenin kenarlarının kaç ayak olacağını sorar (82d-e). Kenarları iki ayak uzunluğunda olan bir karenin alanının dört ayak olduğu doğru cevabı köleden alındıktan sonra, kölenin sorulacak olan problemi anlamasından

birtakım sağlama sorularıyla emin olunur. Diğer taraftan ise konuyla ilgili doğru inançlara sahip olduğu gösterilir.³¹

Daha sonra Sokrates, sorularına şu şekilde devam eder: “Kenarlarının her biri iki ayak uzunluğunda olan bir karenin alanı dört ayak ise, alanı sekiz ayak (iki katı) olan bir karenin her bir kenarının uzunluğu kaç ayak olur?”³² Köle ise kendinden emin bir şekilde doğru cevabı verdiğini düşünerek yanlış bir cevap verir: Dört (82b-e). Burada Sokrates, kölenin doğru cevabı bildiğini düşündüğünü, ancak gerçekte bilmediğini Menon’a göstermeye çalışır (82e-83a). Köle açıkça bir bilgisizlik içindedir ve bunun farkında değildir, Sokrates bu noktada Menon’a birkaç aşamada bunu göstermeye ve ondaki doğru bilgiyi açığa çıkarmakta nasıl bir yol izlediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ve bu noktada diyalogun ikinci adımı başlar. Sokrates, verdiği ilk cevabın yanlış olduğunu problem hakkında sorular sorarak köleye kabul ettirir, çünkü verdiği cevap alanı on altı ayak olan bir kare için geçerlidir (82e-83d).

Ardından Sokrates, köleye ikinci bir denemede bulunma fırsatı verir. Özetle şu soruyu sorar: “Kenarlarının her biri dört ayak uzunluğunda olan bir karenin alanı on altı ayak ise ve kenarlarının her biri iki ayak uzunluğunda olan bir karenin alanı dört ayak ise alanı sekiz ayak olan bir karenin her bir kenarının uzunluğu kaç ayak olur?”³³ Köle yanlış olan “üç” cevabını verir, zira verdiği bu cevap ise alanı dokuz ayaklık olan bir kare içindir. Ancak köle, nihayetinde verdiği cevabın yanlış olduğunu kabul eder ve doğru yanıtın ne olduğunu gerçekten bilmediğini söyler (83e-84a). Bunun üzerine Sokrates, Menon’a dönerek kölenin hatırlama yolunda kat ettiği yola dikkatini çeker:

“Onun anımsama yolunda ulaşmış olduğu evreye bir bak Menon. Başlangıçta sekiz ayaklı karenin kenarının uzunluğunu bilmiyordu. Onu gerçekte şimdi de bilmiyor, ancak o zaman bildiğini düşünüyor ve verdiği yanıtlar sanki uygun ve yerinde yanıtlarmış gibi cesaretle yanıtlıyordu. – O zaman kafasının karıştığını düşünmedi ve hiçbir güçlük hissetmedi. Oysa şimdi kafasının karıştığını düşünüyor, ancak aynı zamanda bildiğini de düşünmüyor.” (84a-b).

³¹ Fine, *The Possibility of Inquiry*. s. 120.

³² Dominic, Scott, *Plato's Meno*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 98.

³³ Scott, *Plato's Meno*, s. 99.

Sokrates, kölenin bu aşamada sahip olduğu epistemik durumun bir önceki aşamada sahip olduğu epistemik durum açısından “daha iyi bir konumda” olduğunu belirtir (84b). Zira artık bilgisizliğinin bilincine varıp öğrenme arzusu duyduğundan bilmediğini düşündüğü şeyi araştırmaya ve öğrenmeye koyulacak (84c) ve bunu yapmaktan da zevk duyacaktır (84b).

Argümanın sonunda ise Sokrates köleyi sorduğu sorularla doğru cevaba ulaştırır. Fakat burada önemli nokta kölenin artık doğru cevaba bilinçli bir şekilde gitmiş olmasıdır. Köle, “ABCD her bir kenarı iki ayak ve alanı ise dört ayak olan bir karedir. BDEF karesi ise ABCD karesinin iki katıdır ve dolayısıyla alanı sekiz ayaktır; BD köşegeni sekiz ayaklık alanın ölçüsüdür”³⁴ (84d-85b) olarak inşa edilen soruda doğru hesaplamalar yaparak doğru sonuca bu şekilde varmıştır.

Görüldüğü üzere Sokrates burada köleye birtakım sorular sorarak onda zaten bulunduğunu düşündüğü bilgiyi hatırlatmaya çalışmıştır. Sokrates köleye yönelttiği sorularla Menon’a ilkin ondaki bilgisizliği ve kölenin bunun farkında olmadığını göstermek isterken sonuçta da kölenin bilgisizliğinin farkına varıp kendi isteğiyle bilgilenmek için çabaladığını göstermek istemektedir.

Son adımda ise Sokrates köle ile yaptığı diyalogda tam olarak ne yapmak istediğini ve nasıl yaptığını Menon’a anlatır. Ve düşüncesini sağlamlaştırmak amacıyla hatırlama teorisiyle ruhun ölümsüzlüğünü nasıl desteklediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Sokrates hatırlama teorisiyle ilgili savunduğu görüşleri bu son bölümde açıkça dile getirmektedir. Bu sebeptendir ki Menon paradoksunun taşıdığı önem bir açıdan da burada ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda son adımı ayrıntılı olarak ele alalım:

Sokrates: Ne düşünüyorsun Menon? Onun kendisine ait olmayan bir sanıyla (inançla) yanıt verdiği oldu mu?

Menon: Hayır olmadı. Söylediği her şey kendi sanılarıyla.

Sokrates: Ama birkaç dakika önce kabul ettiğimiz gibi o bir şey bilmiyordu. Menon: Doğru.

Sokrates: Ancak bu sanılar onda bir yerlerde bulunmaktaydı, öyle değil mi? Menon: Evet. Sokrates:

Şu halde, bir konuyu bilmeyen bir insan, bir konu

---

³⁴ Scott, *Plato's Meno*, s. 98-99.

üzerinde, bilgiye sahip olmaksızın, kendisinde doğru sanılara sahiptir. Menon: Öyle görünüyor. (85c)

Sokrates'e göre köle gerçekten bilgiye ulaşmak için bir çabaya girerse hatırlama sürecini tamamen gerçekleştirmiş olur. Bu çaba da bilgiyi öğrenme isteği karşısında sorulan sorulara daha ayrıntılı cevaplar vermektir ki bu durumda hatırlamayı tam anlamıyla gerçekleştirmiş olacaktır.

Sokrates: “Şimdiki halde bu sanılar (inançlar), yeni yeni uyanmış olduklarından, düşe benzer bir niteliktedirler. Ancak aynı sorular ona çeşitli vesilelerle ve değişik şekillerde sorulursa, onun sonuçta konu üzerinde herhangi bir kimse kadar tam ve dakik bilgiye sahip olacağını görebilirsin.” Menon: “Muhtemelen.” Sokrates: “Bu bilgi öğretmekten değil fakat soru sormaktan gelecektir. O bu bilgiyi kendisi için anımsayacaktır.” Menon: “Evet.” Sokrates: “Onda bulunan bu bilginin kendiliğinden hatırlanması anımsamadan başka bir şey değildir.” Menon: “Evet.” (85c9-d10)

Scott'a göre, Sokrates'in bu pasajdaki nihai amacı, bilgiyi elde etmenin mümkün olduğunu göstermek ve bunun mümkün oluşunu ise bizlerin bu bilgiyi zaten örtük bir şekilde sahip olduğumuza bağlamaktır. Dolayısıyla Sokrates hatırlama teorisiyle bilgiye ulaşmanın mümkün olabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Sokrates son aşamada ise bilginin neliğine ilişkin sorgulamasının hatırlama ile nasıl mümkün olduğunu, ruhun ölümsüzlüğü ile ilişkilendirir. Ruh ölüm ve yaşam arasında ölmeksizin gidip geldiğinden ve gerçeğin bilgisi de değişmeden sürekli varolduğundan, ruh gerçekliğin bilgisine hatırlama yoluyla ulaşabilir.³⁵

Sokrates: “Öyleyse, o, şimdi sahip olduğu bilgiyi ya belli bir zamanda kazanmıştır ya da ona her zaman sahip olmuştur. Ona hep sahip olduysa, onu daima bilmiş olmak zorundadır; öte yandan o bilgiyi daha önceki bir zamanda kazandıysa, bu, biri ona geometri

³⁵ Bilginin tanımını bile hatırlama yoluyla yapılır, bkz: Theaetetus.

öğretmediği sürece, bu yaşamda olmuş olamaz. O her türlü geometri bilgisinde ve başka her konuda aynı biçimde davranacaktır. Biri ona bütün bunları öğretti mi? Özellikle o senin evinde yetiştiği için sen bunu bilmek durumundasın.” Menon: “Evet, bunları ona hiç kimsenin öğretmediğini biliyorum.” Sokrates: “Öte yandan o bu sanılara sahiptir, öyle değil mi?” Menon: “Evet”. Sokrates: “Bu durumda, o bunları bu yaşamda kazanmadıysa, onun bunları başka bir zaman diliminde öğrenmiş olduğu açık değil midir?” Menon: “Öyle görünüyor.” Sokrates: “İnsan şeklinde olmadığı zaman, değil mi? Menon: “Evet.” Sokrates: “Öyleyse, soru sormakla uyandırılabilir ve bilgiye dönüştürülebilir olan doğru sanılar, onda, o bir insan iken ve bir insan değilken var olmaya devam ediyorsa, onun ruhunun daima bir bilgi içinde bulunmuş olduğunu söyleyebilir miyiz? Tabii onun bütün zamanlar boyunca ya bir insan olduğunu ya da bir insan olmadığını söylemeye hiç gerek yok.” Menon: “Kesinlikle.” Sokrates. “Gerçeklik hakkındaki doğrular da her zaman ruhumuzda bulunursa, ruh ölümsüz olmalıdır ve cesur olup belli bir anda bilme durumuna gelmediği ya da (daha doğru bir biçimde) anımsamadığı şeyi bulmaya – yani anımsamaya– çalışmalıdır.” Menon: “Haklısın.” (85d-86b)

Sokrates’in bu son yorumunda görüldüğü üzere araştırmanın başarılı bir şekilde sonlanmasının hatırlama teorisiyle mümkün olacağını düşüncesinde barındırdığı görülmektedir. Temele koyduğu hatırlama durumuyla ruhun aslında her şeyin bilgisine sahip olduğu fikriyle, başta oluşan çıkmazdan açıkça kaçmaya çalışmaktadır. Bilmeme durumunda yapılamayacak olan araştırmada bu güçlüğü Sokrates, hatırlama yoluyla ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Aslında araştırılan hiç bilinmeyen değildir, ruh ölümsüz oluşundan dolayı her şeyin bilgisine sahiptir ve birtakım sorularla zihinden anımsanarak çıkar. Bu durumda da araştırma imkansız olmaktan kurtulur.

Bu durumu daha açık ifade eden Fine'e göre Platon, bilgi ile doğru inanç arasında bir ayırım yaparak problemi çözer. Menon, kişinin bir şeye ilişkin "zihinsel bir boşluk" durumu içerisinde olduğunda, ona ilişkin bir araştırmayı başlatmasının imkânsız olduğu konusunda haklıdır. Ancak Fine'a göre Sokrates, araştırmaya koyulduğu şey (erdem) hakkında zihinsel bir boşluk içerisinde değildir. Araştırdığı şey hakkında açık bir bilgiden yoksun olsa da, sahip olduğu bazı doğru inançlara veya kanılara sahiptir. Sokrates ile köle arasında geçen diyalog da bunu temellendirmek için sunulmuş bir örnektir. Köle başlangıçta Sokrates'in sorduğu sorulara doğru cevaplar veremese de, öncesinde geometri hakkında birçok doğru kanıya sahiptir ve sorgulandıkça daha yeni doğru kanılara ve nihayetinde bilgiye ulaşabilir. Dolayısıyla Fine, Sokrates ile köle arasındaki diyalogun merkezi/nihai sonucunun, araştırmasının konusu hakkında bilgisiz olan bir kişinin dahi konuyla ilgili doğru inançlara/kanılara sahip olduğu sürece, o şey hakkında bir araştırmaya girişebileceği ve bilgi seviyesini sahip olduğu doğru kanıların üstüne yükseltebileceği yönünde olduğunu ileri sürer.³⁶ Sokrates'in ruhta önceden bulunduğunu ileri sürdüğü bilgiler Fine'a göre hazırda bulunan örtük bilgiler değil, doğumdan öncesine ait bilgilerdir.

Burada Scott, *Menon* diyalogunda Platon ve Sokrates'in paradoksu formüle edişlerinde temel farklılıklar olmadığını söylemekle birlikte, Menon Argümanı'ndaki son sorunun, yani, Bitiş Çizgisi Problemi'nin Sokrates Çözümlemesinde tekrarlanmadığını ve Sokrates'in hileli bir argüman olarak nitelediği kısmın sadece argümanın kendi formüllemesinde tekrarladığı kısım olduğunu kaydeder. Ona göre Sokrates, Menon Argümanı'nın ortaya attığı Başlama Çizgisi problemiyle ilgilenmeyip Bitiş Çizgisi Problemi'ni bir felsefi problem olarak ele alır ve Hatırlama Teorisi'ni bir çözüm olarak öne sürer.³⁷

Menon Argümanı, iki düşünür tarafından farklı iki formülle ele alınmıştır. Biri daha argümana başlarken paradoksun şekillendiğini düşünürken diğeri bitiş öncülünde bunu ortaya koyar. Bir paradoks olarak Menon Argümanı, yukarıda da ele alındığı üzere birçok soru ve cevapla tartışılmıştır. Çalışmamızın gidişi Menon problemine getirilen çözümlerden en önemlisi olan Aristoteles çözümü ile devam edecektir.

---

³⁶ Fine, *The Possibility of Inquiry*. s. 105-176.

³⁷ Dominic Scott, *Recollection and Experience*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 24-32.

II. BÖLÜM

ARİSTOTELES VE MENON PARADOKSU

2.1. Aristoteles'in Paradoksu Formüle Edişi

Aristoteles Menon Paradoksunu açıkça *İkinci Analitikler'in* birinci bölümünde ele alırken, paradoksla ilgili *Birinci Analitikleri'in* bir bölümünde de (67a5-30) çözümlenmiş bulunmuştur.³⁸ Aristoteles'in paradoksu formüle edişi ve önerdiği çözümü ele almadan önce, onun paradokstan ne anladığını incelemek gerekmektedir. Bu bölümde amaç Aristoteles'in paradoksu formüle edişini, paradoksu çözümlenmesini ve Platon'la hangi noktalarda ayrıştıklarını farklı bakış açılarıyla göstermeye çalışmaktır.

Aristoteles, *İkinci Analitikler'de* (71a) meseleye şu şekilde başlar:

“Her anlaksal öğretim ve öğrenim önceden bulunan bilgiden yola çıkar. ... Zorunlu önbilginin iki tarzı var: kimi kez olanın olduğunu önceden kabul etmek zorunlu, kimi kez dile getirilenin ne demek olduğunu bilmek gerekli, kimi kez de her ikisi birden. ... Kimi durumlarda zaten önceden bilinenler bilinebilir, kimi durumlarda ise aynı anda bir bilgi edinilebilir: sözgeleşme bilgisi taşınan tümelin kapsamındaki var olanların bilgisi. Nitekim her üçgenin açı toplamının iki dik açıya eşit olduğu önceden biliniyordu; ne ki yarım çember içindeki şu betinin bir üçgen olduğu tümevarım yapıldığı anda anlaşıldı. (Kimi nesnelere öğrenme böyle olur: En son ulaşılan ve bir taşıyıcıya yüklenmeyen tek tekler bu tarzda öğrenilir: son terim orta terim aracılığıyla bilinmez.) Tümevarmadan veya bir sonuç çıkarmadan önce, herhalde bir tarzda bilindiğini, ama bir tarzda da bilinmediğini söylemek gerekiyor. Nitekim şu üçgenin var olup olmadığını saltık anlamda bilmeyen birisi, iç açıları toplamının iki

---

³⁸ Aristoteles. *İkinci Çözümler*, Yapı Kredi Yayınları, çev: Ali Houshiary, 2015, s.7.

dik açuya eşit olduğunu saltık anlamda nasıl bilebilir?
Bunu bildiği, ne ki saltık olarak değil de genel anlamda bildiği açık. Bu ayırım yapılmazsa, Menon'daki şu güçlük ortaya çıkar: ya hiçbir şey öğrenilemez ya da zaten bilinen şeyler öğrenilir.”(71a)³⁹

Aristoteles'in İkinci Analitiklerde meseleye başlama noktası yorumlanacak olduğunda, herhangi bir öğrenim veya belirlenimde bulunmak için öncelikle önbilginin zorunlu gerekliliğinin vurgusu yapılmaktadır. Öncelikle önbilginin neye ait ön bilgi olduğu araştırılmalıdır. Bu noktada Bronstein iki genel olasılık olabileceğinden bahseder: (1) Bazı durumlarda kişi bir şeyi, o şeyin kendisine ait bir tür ön bilgiden kalkarak bilirken, (2) diğer durumlarda ise kişi bir şeyi, başka bir şeye ait bir ön bilgiden kalkarak bilir ki bu iki şey birbiriyle bağlantılıdır.⁴⁰

Aristoteles'in burada bahsettiği iki şey: 1) olanın olduğu, 2) olanın anlamıdır. Aristoteles, bir şeyin, o şeyin kendisine ait bir ön bilgiden bilinmesi noktasında üçgen örneğini sunar. Her üçgenin açı toplamının iki dik açuya eşit olduğunu önceden bilen bir geometrici, bir üçgeninin var olduğunu öğrendiğinde onun da açı toplamının iki dik açuya eşit olduğunu bilir. Yani tikel üçgenin açı toplamının iki dik açuya eşit olması, yine üçgenin ön tümel bilgisinden hareketle bilinir. Dolayısıyla üçgene dair tikellerin bilgisine sahip olmasa dahi tümelin bilgisine sahip olduğu için tikeli de bilir. Diğer ihtimal ele alınacak olduğunda ise, Aristoteles'in ikinci analitiklerde bu nokta ile ilgili Ayın tutulması örneğini ele alır (93a).

“Nesnesin var olup olmadığını bilmeyen kimsenin nesnenin ne olduğunu bilmesi olanaksız. Nesnenin var olup olmadığını kimi kez ilineksel bir anlamda, kimi kez de nesnenin kendisine ait bir özelliği –sözgelişi gök gürültüsünün bulutlardan çıkan bir ses olduğunu, tutulmanın bir ışık yoksunluğu olduğunu, insanın bir çeşit canlı olduğunu, ruhun kendi kendini devindiren bir

³⁹ Aristoteles. *İkinci Çözümler*, s.9.

⁴⁰ David Bronstein, “Meno's Paradox in Posterior Analytics”, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* C. 38 (2010), s. 118-120.

şey olduğunu- bildiğimizde biliriz. ... tutulma:
Yeryüzünün Güneş ışığını kesmesidir.”⁴¹

Görüldüğü üzere Ay’ın ışığını kaybetmesini, yeryüzünün Ay ile Güneş arasına girerek onun ışığını kesmesi ile açıklar. Bu durumda bir gökbilimci, tutulmanın özünü ön bir bilgiden hareketle öğrenir ki, bu ön bilgi araştırdığı nesneye ait özün kendisi değil fakat o özle uyumlu bir şeyin bilgisidir.

Buradan bakıldığında Aristoteles için bilmek, o şeyin nedenini ve başkaca olamayacağını bilmektir. İlk ilkeler nedenleri oluştururken, sonuç ise tasıma dayalı bilgi ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Peki tasım nedir ve tasıma dayalı bilgiyi oluşturan tanıtlamalı bilginin ilk öncülleri nasıl olmalıdır?

Aristoteles, tasım içinde belli şeylerin belirtilmesiyle, belirtilmiş olanlardan başka bir şeyin, bunların böyle olması açısından zorunlu olarak sonuçlandığı uslamlamadır şeklinde tanımlar.⁴² Buradan anlaşılan tasımın tümdengelsel bir çıkarım olduğudur. Eldeki verilerden hareketle, makul ve kapsayıcı zorunlu bir sonuca varma söz konusudur. Tasıma dayalı tanıtlamalı önermede öncelikle tasımı anlamak önemlidir. Çünkü her tasım tanıtlama değildir.⁴³

Aristoteles, tasıma dayalı bilgiyi oluşturan tanıtlamalı önermenin ilk öncülleriyle ilgili, öncülün beş farklı noktayı gerektirdiğini düşünür. Bunlardan ilki “gerçekten doğru” olmasıdır. İkinci olarak “ilk ve tanıtlanamaz” olması gerekir. Üçüncü olarak öncül “doğrudan” olmalıdır. Dördüncü olarak ilk öncüllerin “sonuçtan daha iyi bilinmesi” gerekmektedir ve buna bağlı olarak beşinci gerek noktasında da “daha fazla inanılan” olmalıdır. “sevmenin nedeni sevilenden daha sevilir bir şeydir.”⁴⁴(71b-72a)

Aristoteles “aynı şeylerin aynı anda kendilerinden daha önce ve daha sonra gelmeleri olanaksızdır” der.⁴⁵ Yani yukarıda ele aldığı beş geçer sebep ilk öncüllerle ilgili bu sonuca varmak için öne sürülmüş aşamalarıdır. Çünkü Aristoteles’in paradoksu çözümünde de ele alacağımız üzere bu nokta Aristoteles’in paradokstaki sonsuz şekilde

⁴¹ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s.58.

⁴² Aristoteles, *Birinci Çözümler*, çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s.13.

⁴³ Aristoteles, *Birinci Çözümler*, s.17. Orta terim ve zorunlu sonuç tasımların neliğine ilişkin önemli bir yer tutar. Tüm tikel ve tümel durumlarda orta terim araştırmasıyla tasımların sonuçlarının nasıl olması gerektiği bilinmelidir. Her tanıtlama ve her tasımın iki şeyi tanıtlaması zorunludur: bir şey bulunur mu, bulunmaz mı? Tümel olarak mı bulunur tikel olarak mı? Bu iki koşul araştırıldığında da yine orta terimin bulunması zorunluluğu doğmaktadır. Bkz. Aristoteles, *Birinci Çözümler*.

⁴⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s.10-11.

⁴⁵ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s.13.

kendi üzerinde dönme durumunu imkânsız gördüğü sebeplerin ilkidir. Çünkü herhangi bir şey kendi kendisine öncelikli olamaz. İlk öncül önermede zaten ilkin varsa, sonraki adımlarla onunla ilgili yeniden bir öncül dile getirmek gereksizdir ki eğer bu hataya düşülmezse önerme kolaylıkla tanıtlanabilir. (72b-73a)

İlk öncüllerin karakterleriyle ilgili bu görüşüyle birlikte Aristoteles onların aynı zamanda eşzamanlı durumlarından da söz eder. Barnes'in

Her üçgenin iç açıları toplamı iki dik açığa eşittir.

Yarım-çember içindeki figür bir üçgendir.

O halde, yarım-çember içindeki şu figürün iç açıları toplamı iki dik açığa eşittir.⁴⁶

şeklinde formüle ettiği Aristoteles örneğini D. Ross "Bir geometrici, yarım-çembere ilişkin bazı geometrik sorunlarla uğraştığı sırada, buradaki yarım-çember içine yerleştirilen şu figürün bir üçgen olduğunun farkına varır. O figürün üçgen olduğunun farkına vardığında da onun iç açıları toplamının iki dik açığa eşit olduğunu anlar"⁴⁷ olarak yorumlamıştır. Aristoteles'in burada açıkça tümelin bilgisine ilişkin yargıda bulunduğu görülmektedir. Fakat aynı anda tikelin bilgisine de sahip olmuştur. Çemberi görmeden onun iki dik açığa sahip olduğunu bilmek tümelin bilgisiyken çember incelendiğinde ve şekilde iki dik açı ayrı ayrı gözlemlendiğinde artık tikelin bilgisine de sahip olunmuş olur. O halde onun tümel olandan ne kastettiği, paradoksu daha anlaşılır kılmak için ele alınmalıdır.

Birinci Analitikler II.21'deki pasajda şu şekilde geçmektedir;

"Sözgelişi B'nin bulunduğu hepsinde A bulunursa ve B T'de bulunursa, A her T'de bulunacak. İmdi bir kimse B'nin bulunduğu hepsinde A'nın bulunduğunu bilirse, A'nın T'de bulunduğunu da bilir. Ne ki hiçbir şey o kimseyi T'nin var olduğunu bilmemekten alıkoyamaz; sözgelişi A 'iki dik açının toplamı', B 'üçgen', T 'duyulur üçgen' ise. Nitekim her

⁴⁶ Jonathan Barnes, *Aristotle's Posterior Analytics*, Oxford: Clarendon Press, 1994, s. 86.

⁴⁷ David Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics: A Revised Text With Introduction and Commentary*, Oxford: Oxford University Press, 1957, s. 53.

üçgenin iç açılar toplamının iki dik açiya eşit olduğunu bilen bir kimse T'nin var olmadığını düşünebilir; dolayısıyla aynı şeyi aynı anda hem bilecek hem de bilmeyecek. ... İmdi böylece T'nin iki dik açının toplamına sahip olduğu tümel bilgiyle bilinir, tek tek ele alınanların bilgisiyle bilinmez; dolayısıyla bunlar birbirine karşıt değil.”⁴⁸

Aristoteles'in burada yaptığı, Platon'un Menon'da ortaya koyduğu paradoksa değil, onun Menon'da geliştirdiği Hatırlama Teorisi'ne atıfta bulunmasıdır. Çünkü her üçgenin iç açılar toplamının iki dik açiya eşit olduğunu bilmek tek bir anlam taşımaz. Bu hem tümel bir bilginin olduğunu bilmek, hem de tek tek ele alınanların bir bilgisinin olduğunu bilmektir. Menon'daki bilginin anımsama olduğu akıl yürütmesi de böyle. Çünkü tek tek olanlar hiçbir tarzda önceden bilinmez, ama tikellerin bilgisi tümevarımla aynı anda anımsananlar olarak bilinebilir. Nitekim kimi şeyleri doğrudan biliriz; sözgelisi üçgenin olduğunu biliyorsak açılarının toplamının iki dik açiya eşit olduğunu da biliriz. Tümelini bilmek, tikeli bilmeyi de içinde barındırır.

Dolayısıyla burada Menon'a ilişkin atıf, Aristoteles'in paradoksun kendisiyle değil, Platon'un söz konusu paradoks için ürettiği çözümle ilgilendiğini gösterir. Bu bağlamda Aristoteles, belli bir grup tikelin tümelin altında toplanmasına ilişkin açıklaması ile Hatırlama Teorisi arasında bir benzerlik kurar. Aristoteles'e göre Hatırlama Teorisi ilk bilgilerimizin nereden geldiği hakkında doğru bir açıklama olamaz, çünkü karşıt bir teori olarak duyumlamaya dayalı bilgi teorisi, Platon'un Hatırlama Teorisiyle varmak istediği noktayı engeller. Aristoteles'in söz konusu atıfla işaret etmek istediği nokta, karşılaştığımız bir tikelin sahip olduğu özelliğini duyumladığımız an hemen onun ait olduğu tümeli düşünmemiz olayının hatırlama fiiline benzer bir olay olduğu olabilir. Hatırlama teorisi olarak adlandırılan şey Aristoteles'e göre bu, aslında yalnızca tek teklerden hareketle edindiğimiz tümelin bilgisidir. Yine üçgen ve çember örneğine bakıldığında çemberin içerisindeki açılar toplamı iki dik açiya eşit olan üçgeni görmek tikel bilgidен hareketle tümel bir kanıya varmaktır, hatırlamak değil.

---

⁴⁸ Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s.54.

Barnes buradaki açmazı tümeller noktasında şöyle ele alır:

- (6) **b** her G olanın *F* olduğunu bilir;
- (7) **a** G'dir;
- (8) **b, a** diye bir şeyin var olduğunu bilmez.

Aristoteles, (8)'den şunu çıkarmamızı ister:

- (9) **b, a**'nın *F* olduğunu bilmez.
- (6) ve (7)'den (9)'daki çelişkiyi çıkarırsınız:
- (10) **b, a**'nın *F* olduğunu bilir.⁴⁹

O halde Aristoteles'e göre, "öğrenilenin bir anlamda biliniyor olmasına ve bir anlamda biliniyor olmamasına bir engel yok; çünkü öğrenilenin bir anlamda biliniyor olması saçma değil; öğrenildiği anlamda ve biçimde biliniyor olması saçma".⁵⁰ İlk tikel üçgenin açılarının toplamının iki dik açığa sahip olduğunu ilgili tümel bilgimiz sayesinde eş zamanlı olarak bilirken diğer yandan ise onun açıları toplamının iki dik açığa eşit olduğunu söz konusu tikel üçgenin varlığının bilgisine sahip olmadığımızdan bilmeyiz. Barnes'in ifadesiyle, Aristoteles bu açmazı, "(9) ve (10)'nu kabul ederken onların iki farklı bilgi türünü ifade ettikleri için birbirleriyle çelişmediğini savunma yoluyla çözer. Çünkü (9)'daki bilgi tikel bilgi iken (10)'daki bilgi tümel (universal) bilgidir."⁵¹ Burada açıkça bir şeyi aynı anda hem bilip hem bilmeme durumu söz konusudur ve bu durum bir çelişkiye sebep olur. Oysa İbn Rüşd'ün yorumuna göre Aristoteles şöyle düşünmektedir; "Aranan şey, mutlak anlamda ve her bakımdan bilinmeyen olsaydı, onu bilmenin imkanı olmazdı. Aynı şekilde eğer mutlak olarak bilinen olsaydı, bu durumda onu öğrenmek saçma olurdu. O halde o bir yönden yani genel bakımından bilinen, özel olması bakımından da bilinmeyendir. Biz de, onu, onda bilinmeyen şey bakımından araştırır ve araştırdığımız şeyle karşılaştığımızda, onu, onun hakkında bildiğimiz şey bakımından bilmiş oluruz"⁵²

Dolayısıyla Aristoteles'in *İkinci Analitikler*'in daha ilk pasajında bu noktada fikrini açıkça belirttiğini görmekteyiz.⁵³ Aristoteles, Menon'da problemleri gördüğü noktayı burada tümellerin bilgisine dayanarak çözümlüyor. Çünkü bir şeyin bilgisine

⁴⁹ Jonathan Barnes, *Aristotle's Posterior Analytics*, s. 87.

⁵⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlenmeler*, s.28.

⁵¹ Jonathan Barnes, *Aristotle's Posterior Analytics*, s. 87.

⁵² Yaşar, Aydın, "Fârâbî ve İbn Sina'da Menon Paradoksu (Öğrenme Paradoksu)", *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler* (22-24 Mayıs 2008), ed. Mehmet Kazak & Nevzat Özkaya, İstanbul: İBB Kültür Sanat A.Ş. Yayınları, 2009, 135.

⁵³ Aristoteles, *İkinci Çözümlenmeler*, s. 9. "Kimi durumda zaten önceden bilinenler bilinebilir, kimi durumda ise aynı anda bir bilgi edinilebilir: sözcüğü bilgisi taşıyan tümelin kapsamındaki var olanların bilgisi."

hem sahip olunup hem sahip olunmama, aynı anda iki zıt durumu içerisinde barındırır ve paradoks oluşturur. Fakat bir şeyi, bir açıdan bilirken diğer açıdan bilmemek, bilme eylemini gerçekleştirmek için açık bir kapı bırakmaktadır ki o noktada da tümellerin daha evvelen nasıl bilindiği durumu, sorunu gideriyor gibi gözükmektedir. Nitekim bir anlamda biliniyor olması, genel anlamda biliniyor olmasıdır, bir anlamda bilinmiyor olması ise saltık anlamdadır. Bir şeyin saltık anlamda biliniyor olması, bilgi nesnesinin başkaca olamayacağı durumudur. Bu da yüklenenin, bilgi nesnesinin neliğinde kendiliğinden bulunması anlamına gelir. Bu açıdan bir şeyin biliniyor olması ve bilinmiyor olması durumlarında, bilgi nesnesi denetlemeye tabi tutulabilir. Böylece önerme daha en başından Menon'da olduğu gibi kendisini bir kısır döngü içerisine kapatmaz.

2.2 Aristoteles'in Paradoksa Getirdiği Çözüm

Aristoteles'e göre Menon Paradoksunda karşı karşıya kalınan problem tikel ve tümeli arasındaki ilişkiyi algılamaktan kaynaklıdır. Bir tikel tikel olarak değil de tümel olarak algılandığında aşikâr bir orta terim hatası olacaktır. Ve Aristoteles'e göre Menon Paradoksu'nun temelinde yatan problem budur. Bu durumda öncelikle Menon paradoksunda Platon'un getirdiği yorum, Aristoteles gözünden yeniden değerlendirilmelidir.

Fine'nın belirttiği üzere, Aristoteles paradoksu yeniden ele alırken, Menon'dan ziyade Sokrates'in formülleştirmesini takip eder:

- S1. Herhangi bir x için, biri x'i bilir veya bilemez.
- S2. Eğer biri x biliyorsa, x sorgulayamaz.
- S3. Eğer kimse x bilmiyorsa, x'i sorgulayamaz.
- S4. Bu nedenle, herhangi bir x için x sorgulanamaz.⁵⁴

Buna göre, Aristoteles'in ifadesindeki paradoksun ilk boynuzu yani “ya hiçbir şey öğrenilmez”, Sokrates'in formülleştirmesinde (S3)'e karşılık gelir: Eğer bir kişi X'i bilmiyorsa, o kişi X'i araştıramaz; sonuç olarak, o kişi hiçbir şey öğrenemez. Aristoteles'in ifadesindeki ikinci boynuz ise yani “ya da zaten bildiği şeyi öğrenir”, Sokrates'in formülleştirmesinde (S2)'ye karşılık gelir: Eğer bir kişi X'i biliyorsa, o kişi X'i araştıramaz; sonuç olarak, o kişi sadece zaten bildiği şeyi bilir. Görülüyor ki,

⁵⁴ Fine, Gail. *The Possibility of Inquiry: Meno's Paradox from Socrates to Sextus*, Oxford: Oxford University Press, 2014, s.8.

Aristoteles'in formülleştirmesi, Fine'a göre, Platon'unkinden daha ayrıntılandırılmıştır ama buna rağmen bir açmaz ortaya koyduğu açıktır.⁵⁵

Hem Menon Paradoksu'nun ifadelendirilmesinde hem de Aristoteles'in ifadesindeki açmazda, bilginin “ya hep ya da hiç” anlayışına dayandığı görünür. Kişi ya bir şeyi tamamıyla bilir ya da o şey hakkında hiçbir şey bilmez. Birinci durumda araştırma gereksizdir, ikincisinde ise imkânsızdır. Bu bakımdan Menon Paradoksu ve Aristoteles yorumu, kişinin hakkında “büsbütün bir bilgisizlik” düzeyinde olduğu şeye ilişkin bir araştırmayı başlatabilmesinin imkânıyla ilgilenir.⁵⁶

Genel anlamda Platon da Menon da bilginin imkânına yönelik ortak bir formülleştirmeyi içerirler. Fakat, ikisinin de metin içerisinde ele aldıkları bilgi veya öğrenim türünün farklı olduğunu görmekteyiz.

Menon'da öğrenmenin ilk ilkeleri, öğrenmeye giden yolda ortaya çıkarken, *İkinci Analitikler*'de öğrenmenin, ilk ilkelerden hareketle ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak, *İkinci Analitikler*'in I.1'i tümellerden kalkarak yapılan akıl yürütme ile ilgilenirken *Menon* tümellere doğru olan akıl yürütme ile ilgilenir. Bir tarafta tündengelim yolu izlenirken diğer tarafta tümevarım söz konusudur.⁵⁷

Charles'a göre Aristoteles, *Menon*'daki paradoksu *İkinci Analitikler*'in ikinci kitabında (II.8-10), bir nesnenin imlediği şey ile o nesnenin tam özü (*essence*) arasında bir ayırım yapmak yoluyla çözer. Araştırma konusu olan nesnenin tam özünü kavramaksızın o nesnenin ifade ettiği anlamı bilmekle, onun tam özüne ulaşırız.⁵⁸

Bu fark göz önüne alınırsa, Aristoteles'in paradoksu nasıl ele aldığını incelemeye başlamak, onun tümelleri nasıl ele aldığını incelemeye başlamakla yapılmalıdır. Tümellerin nasıl öğrenildiği şüphesiz ki, tikellerin de bilgisini vermekten geçmektedir.

Tümellerin öğrenilmesi noktasında “eş zamanlı öğrenme” üzerine de ikisi arasında farklılık olduğu görülmektedir. Menon Paradoksu'na ilişkin kısımda Aristoteles'in verdiği üçgen örneğinde, geometricinin öğrenimi, öğreneceği şeye ilişkin

---

⁵⁵ Gail Fine, “Aristotle and The *Aporêma* of the Meno”, *Aristotle and the Stoics Reading Plato*, *Bulletin of the Classical Institute*, ed. V. Harte & M. M. McCabe, London: Institute of Classical Studies, 2010, s.51.

⁵⁶ Bronstein, “*Meno's Paradox*”, s. 134.

⁵⁷ Bronstein, “*Meno's Paradox*”, s. 122-23.

⁵⁸ David Charles, *Aristotle on Meaning and Essence*, Oxford: Clarendon Press, 2000, s. 23-78.

(şekildeki figürün a.ılar toplamının iki dik açıya eşit olması) amaçlı/planlı bir öğrenim olmayıp, aksine, geometricinin geometrik problemleri araştırması sırasında söz konusu öğreniminin kendiliğinden gerçekleşmesidir. Buna karşın, Menon Paradoksu'nda içerilen öğrenme, öğrenilmek istenen şeye (erdemın neliği) ilişkin amaçlı/planlı bir yönelimdir. Aristoteles örneğinde geometrici üçgenler üzerine bir çalışma yaparken ulaştığı sonucu şans eseri bulmuş da olabilirdi fakat Menon'da özellikle üzerinde durulan şart “kaza ya da tesadüf” ürünü olmamaktı. Burada bilinçli ve sistemli bir şekilde sonuca ulaşmak elde edilen bilginin güvenilirliği için ön koşul olarak sunulmaktadır.

Araştırma noktasına gelindiğinde ise Aristoteles'in de araştırma için gerekli gördüğü ön koşulları Menon Paradoksu'ndaki adımlarla kıyaslamak mümkündür. Aristoteles, *İkinci Analitikler'de* araştırmaya dört soru ile başlanılacağını göstermektedir:

- (1) Olan bir olgunun olduğu: S, P midir?
- (2) Niçin olduğu: Niçin S, P dir?
- (3) Var olup olmadığı: S var mıdır?
- (4) Ne olduğu: S nedir?

Aristoteles'in ele aldığı bu dört soru da orta terimle ilgilidir. Ve sorulara bakıldığında iki ana soruya indirgemek mümkündür. Çünkü (1) ve (3) sorular varlıkla ilgili sorularken (S var mıdır?) yani orta terimin olup olmadığı, (2) ve (4) sorular ise varlığın nedeniyle ilgili sorulardır bir sıfatın nedeni veya bir öznenin özü yani orta terimin ne olduğu ile ilgilidir.⁵⁹

Aristoteles'e göre kişi, araştırdığı nesnenin ne olduğunu bilmeden onun var olup olmadığını nasıl araştırabilir? Aristoteles'in araştırma aşamalarına göre S'nin ne olduğunu bilmek, S'nin var olduğu ön bilgisini gerektirir. Bu durumda S'nin ne olduğu bilinmeden onun var olup olmadığı nasıl bilinir? Yani kişi neyi arayacağını nasıl bilir? Eğer kişi arayacağı şeyin ne olduğunu biliyorsa, araştırma aşamalarını göz önünde bulundurduğumuzda, onun var olduğunu önceden biliyor demektir. Bu durumda ise kişi S'nin var olup olmadığı araştırmasına giremeyecektir, girse de bu araştırması gereksiz ve anlamsız olacaktır. Bronstein bu paradoksu aşağıdaki gibi formüle eder:

---

⁵⁹ Bronstein, *Aristotle on Knowledge and Learning: The Posterior Analytics*. Oxford: Oxford University Press, 2016s. 76-77.

- 1) S'nin var olup olmadığını araştırmadan önce, kişi, onun ne olduğunu ya bilir ya da bilmez.
- 2) Eğer kişi S'nin ne olduğunu bilirse, bu durumda kişi, onun var olup olmadığını araştıramaz.
- 3) Eğer kişi S'nin ne olduğunu bilmezse, bu durumda kişi, onun var olup olmadığını araştıramaz.
- 4) O halde, kişi, S'nin var olup olmadığını araştıramaz.⁶⁰

Bronstein bu paradoksun çözüm yolunun, 1. önermede içerilen bilginin “ya hep ya da hiç” olduğu varsayımın reddine dayandığını kaydeder. Önermeyi (1) nelik bilgisinin “ya hep ya da hiç” kavrayışına dayanarak okuduğumuzda S'nin ne olduğuna ilişkin bizde yalnızca iki bilişsel durum söz konusu olur: ya büsbütün bir bilgisizlik ya da tam bir bilgi. Bu durumda S'nin var olduğunu öğrenmeden önce, araştırmacı, ya S'nin tam ne olduğu bilgisine sahip olur ya da bilmez. Eğer S'nin ne olduğu bilgisine ilişkin tam bir bilgiye sahipse, bu durumda, S'nin var olduğunu öğrenemez (2). Eğer S'nin ne olduğuna ilişkin büsbütün bir bilgisizlik içerisindeyse, bu durumda, S'nin var olduğunu öğrenemez (3). Bu durumda, önermenin (1) reddi ve çözümü için ne olduğu bilgisinin “ya hep ya da hiç” şeklinde uç noktalarda olduğuna ilişkin kavrayışın reddedilmesi gerekir. Bunu yapmak içinse şu sorunun sorulması gerekir: “Acaba S'nin ne olduğuna ilişkin büsbütün bir bilgisizlik ile tam bir bilgi arasına denk düşen ve böylece S'nin var olup olmadığına ilişkin araştırmamıza kapı aralayacak “aracı bir bilişsel durum var mıdır?”

“Her öğrenim önceden bulunan bilgiden yola çıktığına” (71a1-2) göre, S'nin var olduğu bilgisinin de ön bir bilgiye dayanmalıdır, çünkü S'nin var olduğu bilgisi de öğrenmenin bir konusudur. Bu durumda S'nin var olup olmadığını araştırabilmemiz için gerekli olan ön bilgi, S'nin ne olduğu bilgisidir (3). Zira aradığımız şeyin ne olduğunu bilmeden onun var olup olmadığına ilişkin bir araştırmaya giremeyiz. Bu durumda önermenin (3) reddi ve çözümü için sorulması gereken soru şudur: “Acaba S'nin neliğini gerektirmeyecek veya içermeyecek şekilde S'nin ne olduğunu bilmenin bir yolu var mıdır?” Önermeye (2) göre, eğer S'nin ne olduğu biliniyorsa onun var olup olmadığına ilişkin bir araştırmaya girilmez, çünkü onun ne olduğu bilgisi hâlihazırda var olduğu bilgisini de içerir. Önermenin (2) reddi ve çözümü için sorulması gereken soru ise şudur: “Acaba S'nin var olduğu bilgisini gerektirmeyecek veya içermeyecek

---

⁶⁰ Bronstein, David. *Aristotle on Knowledge and Learning*, 2016, s.85-88.

şekilde S'nin ne olduğunu bilmemenin bir yolu var mıdır?" Ki böylece S'nin var olup olmadığına ilişkin açık bir araştırma alanına imkân doğsun.

Bu bağlamda Aristoteles şöyle der:

“Olanı veya genel anlamda varlığı araştırdığımızda, bir orta terimin olup olmadığını araştırırız. Olanı veya – ister tikel olarak ister genel anlamda – varlığı bilip yeniden niçinini veya neliğini araştırdığımızda, orta terimin ne olduğunu araştırırız. ‘tikel olarak varlık’ ve ‘genel anlamda varlık’ dediklerimiz şu: ‘Ay tutulur mu?’ veya ‘Ay büyür mü?’ tikel, böylelerinde nesnenin ne olduğunu veya ne olmadığını araştırırız; ne ki Ay’ın veya gecenin var olup olmasını araştırdığımızda genel anlamda varlığı araştırırız. Öyleyse her araştırmada ya bir orta terimin olup olmadığı ya da orta terimin ne olduğu araştırılır. Nitekim her durumda araştırılan neden orta terimdir. O halde ‘tutulur mu’ demek ‘tutulmanın bir nedeni var mı yok mu’ demektir ve bir nedeni olduğunu bildikten sonra, bunun ne olduğunu araştırırız.” (89b-90a)

Ay tutulması örneğinden hareketle Aristoteles’in araştırdığı şey orta terimlerdir. Çünkü Aristoteles’e göre bilmek orta terimi bilmektir. Orta terim bize nedenleri verendir. Orta terim ile kastettiği şeyin ise, bu örnekten hareketle, Ay, Yeryüzü ve Güneş gibi öznelerin tutulma durumunda bizim bilgimize nasıl kaynaklık ettiği ve aslında araştırılanın tikellerin nelikleri, yani orta terim olduğudur. Örneğin tutulma durumu araştırılırken “iki gezegenin arada olma ve olmama” gibi durumlarının da araştırılmasının orta terim araştırması olduğunu söyler (90a).

Bu pasajın sonunda sıfatlara ilişkin verdiği soru örneğinde, Aristoteles, Ay’ın tutulup tutulmadığını araştırmanın (1), Ay’ın tutulmasını açıklayan bir nedenin (orta terim) var olup olmadığını araştırmak olduğunu söyler. Bu durumda, P’nin S’ye ait olup olmadığını (1) araştırmak, P’nin S’ye ait olduğunu açıklayan bir nedenin var olup olmadığını araştırmaktır. Bir nedenin var olduğunu bildikten sonra ise bu nedenin ne olduğunu araştırmaya geçeriz. Özetle Aristoteles, tüm araştırmaları “orta terimin”

araştırılmasına indirger (89b-90a). Son olarak, “tüm bu durumlarda” nedeni veya açıklamayı öz ile yani bir şeyin neliği ile özdeşleştirir (90a). Dolayısıyla, “nesnenin ne olduğunu bilmek ve niçin olduğunu bilmek aynıdır” (90a). Örneğin, sıfatlarla ilgili olan “Ay niçin tutulur?” (Niçin S, P dir?) (2) sorusuyla ilgili olarak şu iddiada bulunur: “Tutulma nedir? – Yeryüzünün Güneş ışığını kesmesinden kaynaklanan, ayın ışıktan yoksunluğu. ‘Tutulma niçin olur?’ veya ‘Ay niçin tutulur? – Yeryüzü Güneş ışığını kestiğinde ışık yittiği için’” (90a). Böylece Aristoteles, tutulmanın niçin Ay’a ait olduğunu açıklayan orta terimi, tutulmanın nedensel özüyle bir tutar. Buna göre, P’nin niçin S’ye ait olduğunu (2) açıklayan nedeni (orta terim) araştırmak, P’nin neliğini (özünü) araştırmaktır.⁶¹

Aristoteles, daha önce de ele alındığı üzere çözüm yolunu tümelerde ve orta terimde ortaya koymaktadır. Aristoteles, duyumdan başlayarak tümevarım ile başlangıç çizgilerine nasıl ulaşılacağı konusunda tümel bir kavram olarak “insan” ve bu kavram altındaki bir birey olarak “Kallias” örneğini verir. Nitekim bu Aristoteles’te en tepeden aşağı doğru inen tür ve cins ayrımının bir gereğidir. Buna göre, Kallias’ın, iki ayaklı olduğunu gözlerimle algılamam ve böylece Kallias’ın iki ayaklı biri olduğunu duyusal olarak zihnimde tutarım. Aynı şeyi başka kişiler için de yaparım. Nihayetinde zihnimde kendisinden tümel bir önerme elde edebileceğim “tüm insanlar iki ayaklıdır” gibi bir duyu bilgisi birikimi edinmiş olurum. Bu birikimden elde ettiğim tümel önerme insanın tanımını ortaya çıkarmak için başlatacağım araştırmamda başlangıç çizgisi olacaktır.⁶²

Aristoteles, açıkça duyumu önceleyen bir bilgi birikiminden hareketle tümevarımla sonuca götüren bir çözüm yolu önermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, onun yaptığı tümel-tikel ayrımı ve bu zihinsel süreç için duyumun gerekliliğidir. En nihayetinde *İkinci Analitik*’lerde bir şeyin bir yönüyle biliniyor ve bir yönüyle bilinmiyor olması da temelde bir tümel-tikel ayrımını işaret eder.

---

⁶¹ Abdussamet Özkan, , “Platon ve Aristoteles’te Menon Paradoksu ve El-Farabi’nin Bu Meselede İki Filozofu Uzlaştırma Çabası”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Enstitüsü, Bursa, 2018, s.78. Bu araştırma, isim benzerliği sebebiyle incelenmiştir, fakat bu araştırmanın içeriğinin Farabi’nin, Aristoteles ve Platon’u uzlaştırmak üzerine yazıldığı anlaşılmıştır. Bizim araştırmamız bundan ziyade Aristoteles ve Farabi’yi karşılaştırma üzerine yoğunlaşmaktadır.

⁶² Bronstein, *Aristotle on Knowledge and Learning*, s. 245-46.

III. BÖLÜM

FARABİ’NİN MENON PARADOKSUNU ÇÖZÜMÜ

Fârâbî, Menon Paradoksu ile ilgili görüşlerini özellikle üç kitapta ele alır. *Kitâbu’l-Cem’ beyne re’yeyi’l-hakîmeyn Eflâtûn el-ilâhi ve Aristûtâlîs (Eflatun ile Aristoteles’in Görüşlerinin Uzlaştırılması)* adlı çalışmasında Menon Paradoksu’na önemli bir yer verirken, *Felsefetül Eflatun* ve *Kitabu’l Burhan* adlı eserlerinde de Menon Paradoksunu ele almaktadır. Bilginin kaynağı ve imkânı hakkındaki görüşleri nasıl incelediği ve Menon Paradoksuna bir çözüm sunup sunmadığı, bununla birlikte Aristoteles’le benzer ya da farklı söylemleri olup olmadığı bu bölümde ele alınacaktır.

3.1 Aristoteles’in Paradoksu Formüle Edişi

Farabi’nin paradoksu ele alışına geçmeden önce, Aristoteles’in paradoks karşısındaki duruşunu yeniden ele almak gerekmektedir. Aristoteles, daha evvel de ele alındığı üzere nedensellik ilkesini savunur ve tümevarıma dayanan bilginin, araştırmada öncelikli olduğunu düşünür. Nitekim “her türlü bilgi –ister bu bilgi kanıtlama, ister tanımlar yoluyla elde edilsin-, daha önce bilinen, -tamamen veya kısmen bilinen- birtakım öncüllere dayanır. Çünkü tanımın öğelerinin daha önce bilinmesi, hatta onlarla içli dışlı olunması gerekir. Tümevarıma dayanan bilginin durumu da aynıdır.”⁶³ Bununla birlikte Aristoteles, bilgiyi elde etmek için duyum ve akli da gerekli görmektedir. Çünkü tümel olan akılla kavranandır, tikel ise duyuma ihtiyaç duyar. Dolayısıyla yapılacak olan kıyas tümevarıma dayanan öncüllerden ve tümevarım da duyumdan yani algıdan meydana gelir. O halde Aristoteles bilgi için “olanaklı neden olarak” duyumsamayı (aisthesis), “etkin neden olarak” da akli (nous) görmektedir.⁶⁴

Daha önce de ele alındığı gibi; duyumda, sözün gelişi, şu üçgeni algılarız, ama onun üçgen olduğunu, yani iç açılar toplamının iki dik açığa eşit olan bir şekil olduğunu, bireysel üçgenle değil, tümel bilgiyle, yani akılla biliriz. Dolayısıyla bireysel üçgen, bir yandan, bireysel üçgen olarak bilinmez, ama öbür yandan açılar toplamı iki dik açığa eşit olduğu tümel bilgiyle bilinir. Bu açıdan tümel olan bir anlamda bilinirken bir anlamda da bilinmez.⁶⁵ Bu durumda “aranan şey tümel durum bakımından bilinir

⁶³ Aristoteles *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996, 992b, 25-30.

⁶⁴ Saffet, Babür, *İkinci Çözümler* (çev. A.Houshiari, İst. 2005), Önsöz, s. 7.

⁶⁵ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s.28.

ama kendine özgü tekillik bakımından bilinmez dediğimizde, Menon'da zikredilen şüpheyi aşmış oluruz.”⁶⁶

Aristoteles'in tümeller ve tümevarım ile açıklık getirmeye çalıştığı Menon Paradoksu, Farabi tarafından *Felsefetü Eflatun, el-Cem* ve yoğun olarak *Kitabü'l-burhan*'da ele alınmıştır. Farabi yaklaşımı, Platon Felsefesinin aksine, Phaedo ve Meno'da ayrıntılı olarak anlatılan, Platonik hatırlama doktrininin, Aristoteles ampirizmine mahkum olmadığını göstermeye çalışan bir tartışmayı içerir.⁶⁷

3.2 Bilginin İmkani ve Bilginin Kaynağı

Felsefetü Eflatun, konuyu, Theaitetos ve Protagoras diyalogları bağlamında bilginin imkanına dair ele almaktadır. *el-Cem*'de ise mesele bilginin kaynağı açısından ele alınır ve orada bir Aristoteles-Farabi uzlaştırma çabası görülmektedir. Araştırmamız açısından önemli bir kıyası içeren *Kitabu'l burhan*'da ise iki aşamada işlenmektedir. İlk tasdik ve tasavvur noktasında meseleyi ele alan Farabi, ikinci olarak da öğretme kavramı ile birlikte tasdik ve tasavvura ön bilgi hazırlayan süreç bağlamında değerlendirme yapar.

İlk olarak *Felsefetü'l Eflatun* adlı eserdeki yaklaşıma kısaca göz atalım. Öncelikle Platon, Menon diyalogunda, Theaitetos'ta elde edilebilir olarak görülen bilginin, rastgele mi yoksa araştırma veya öğretme ile mi elde edildiğini araştırdı. Bununla birlikte, bu bilginin kendisiyle elde edilen yolun, araştırma veya öğretme ya da öğrenmenin var olup olmadığını ya da Menon'un iddia ettiği gibi kendileriyle elde edildiği araştırma, öğretme veya öğrenmeden hiçbirinin mevcut olup olmadığını araştırdı. Çünkü Menon araştırmanın, öğretim ve öğrenimin boş ve faydasız olduğunu ve bilgiye götürmediğini; insanın bir şeyi araştırma, öğretim veya öğrenim yoluyla değil doğuştan ve rast gele bildiğini, ya da bilmediğini; bilinmeyen ister araştırma ister öğrenim yoluyla olsun bilinmeyeceğini, bilinmeyenin ebediyen bilinmeyen olarak kalacağını ... ileri sürdü.⁶⁸

Farabi, eserde Platon'un önceden sahip olunan bilgiler konusundaki Hatırlama Teorisi durumuna ise ayrıntılı olarak değinmeyip, önceden sahip olunan bilgilerle ilgili

---

⁶⁶ Yaşar, Aydınlı, “Fârâbî ve İbn Sina'da Menon Paradoksu (Öğrenme Paradoksu)”, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler* (22-24 Mayıs 2008), ed. Mehmet Kazak & Nevzat Özkaya, İstanbul: İBB Kültür Sanat A.Ş. Yayınları, 2009, 135.

⁶⁷ Deborah, Black, “*Al-Fârâbî on Meno's Paradox*”. Erişim: 24.11.2018. University of Toronto. <http://individual.utoronto.ca/dlblack/articles/blackparadox.pdf>. s.2-3.

⁶⁸ Farabi, *Felsefetü Eflatun, Farabi'nin Üç Eseri*, Çev. H. Atay, Ankara 1974, s. 67.

“bil-kuvve” açıklamasını getirmiştir. Bu anlayışa göre insanda bilgiyi araştırmayı mümkün kılan, doğuştan bir yetenek vardır. İnsanda, araştıracağı bilgiye dair birtakım ön belirlenimler, kuvve (güç) olarak bulunmaktadır.

İkinci olarak *el-Cem* eserinde Farabi'nin, bilginin kaynağı hususunda nasıl bir tavır sergilediğini ele alalım. Farabi bu eserde, Platon ve Aristoteles'in, Menon Paradoksuna getirdikleri çözümleri kıyaslamaktadır. Farabi'nin bu çözümleri ele alma açısından, Aristoteles'in çözümünden de ne anladığını ve kendi görüşüyle hangi noktalarda benzeştiğini ya da ayrıştığını ele alamaya çalışacağız. Farabi, Platon'un çözümünü *Phaidon* adlı eserini kullanarak değerlendirirken, Aristoteles'in de *İkinci Analitikler* eserini Menon paradoksu bağlamında değerlendirmiştir.

Platon, *Menon* diyaloguna atıfta bulunduğu açıkça görülecek şekilde *Phaidon*'da şu düşünceye yer verir;

“Kendilerine soru sorulan insanlar, eğer soru doğru düzgün sorulmuşsa, bütün cevapları kendi başlarına bulurlar. İçlerinde bilgi (episteme) ve doğru fikir (orthos logos) olmasaydı bunu yapamazlardı. Biri geometrik şekillerle (diagrammata) ya da buna benzer başka şeylerle karşı karşıya bırakıldığında bunun böyle olduğu daha açık anlaşılır.”(73a)⁶⁹

Platon, burada “başka şeylerle karşı karşıya kalındığında” söylemiyle açıkça eşitlik düşüncesini belirtmektedir. Önceden sahip olunan şeye ilişkin yeni bir şeye karşılaşıldığında zihin hatırlama yoluyla, onun ne olduğuna ilişkin birtakım belirlenimlerde bulunacaktır.

“Eflatun ise ünlü *Phaidon* kitabında “Öğrenmek hatırlamaktır” şeklinde açıklamış, bu konuda Sokrates'ten naklettiği diyaloglarda eşit ve eşitlikle ilgili deliller getirmiştir. Ona göre esas eşitlik zihinde olandır; kalas veya başka şeylerdeki eşit olma hali, bir başka şeye eşit olmaktır ki, insan onu algıladığı zaman zihindeki eşitlik kavramını hatırlar ve bunun zihinde mevcut olan eşitliğe benzediği için eşit olduğunu anlar.

---

⁶⁹ Platon, *Phaidon*, çev. Nazile Kalaycı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.6.

Öğrenilen öteki şeyler de işte bunun gibi sadece zihinde var olanı hatırlamaktan ibarettir.”⁷⁰

Bu durumda karşılaştırma yapmak için zihinde bir şeye dair bir bilginin daha önceden bulunması gerektiği açıktır. Hatırlama Teorisi, içerisinde tecrübeyi de akli da barındırır. İlki şeylere ilişkin inançlarımızın kaynağını oluştururken, diğeri ise onlara ilişkin bilgimizin kaynağını oluşturur. Duyulur nesnelere bize sorgulanmamış çok sayıda güven vermeyen veriler bırakırken, ruhumuzun derinliklerindeki onlara ilişkin formlar bize mutlak gerçeklikleri gösterir.

Farabi, Hatırlama Teorisiyle ilgili, formların yani önceden gelen kavramların nasıl bulduklarıyla ilgili Platon’un bu görüşünü aktarsa da, kendi fikrini açıkça belirtmemiştir.⁷¹

İlk ilkelerin nasıl elde edildiğine ilişkin fikirleri Farabi, Aristoteles’in *İkinci Analitikler* kitabını ele alarak tikellerden hareketle ortaya koyar. Farabi bu durumu *el-Cem*’de şöyle ele alır:

“Aristoteles *Burhan (II. Analitikler)* kitabında herhangi bir duyusunu yitiren kimse herhangi bir bilgisini, yitirmiştir” diye açıklar. Bilgiler zihinde sadece duyu yoluyla meydana gelirler. Bilgiler ilk önce zihinde kasıtsız (şuursuz) olarak meydana geldiği için insan farkına varmaz; oysa bilgiler parça parça oluşmuştur. İşte bu yüzden çoğu kimseler bilgilerin öteden beri (doğuştan) zihinde mevcut olduğunu ve duyulardan başka bir yolla da zihnin bilgi edinebileceğini sanmışlardır. Bu deneyler (duyu deneyleri) sonucu zihinde bilgiler oluşunca artık o zihin akıllı sayılır. Çünkü akıl deneylerden başka bir şey değildir. Bu deneyler (duyu deneyleri) ne kadar çok olursa zihin o kadar mükemmel akla sahip sayılır.”⁷²

⁷⁰ Fârâbî, *el-Cem*, s. 97; Farabi, “*Eflatun ile Aristoteles’in Görüşlerinin Uzlaştırılması*,” çev., M. Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İst. 2003, s.168.

⁷¹ Dominic, Scott., *Recollection and Experience*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s.6

⁷² Fârâbî, *el-Cem*, s. 99; Kaya, *Felsefe Metinleri*, s.169-70.

Açık ki, Aristoteles tarafından Menon Paradoksu'na üretilen cevabın ilk adımı, yalnızca tecrübi olduğu hatırlanabilir olan bilgiler değil, ilk ilkelerin edinimi de dâhil olmak üzere bütün bilgilerin kaynağının daha önce meydana gelen duyusal bilişe dayalı fiiller olduğudur.⁷³

Anlaşıyor ki Fârâbî'nin anlatımında Platon'un Hatırlama Teorisi, Aristoteles'in *İkinci Analitikler*'in başında kaydettiği “her öğretim ve öğrenim önceden bulunan bilgiden yola çıkar” ilkesinin, Black'in ifadesiyle “daha renkli bir versiyonu” olarak karşımıza çıkar.⁷⁴

Burada Farabi'nin yapmak istediği, iki filozofu uzlaştırmaktır fakat Black'in düşüncesine göre de, Farabi'nin kendi yorumuna göre de burada Platon ve Aristoteles'in benzeşimi kısmi bir nitelik taşımaktadır.

Farabi'ye göre Aristoteles, Menon'da ifade edilen paradoksu prensip olarak kabul etmektedir. Şöyle ki, “herhangi bir şey hakkında bilgi edinmek isteyen kimsede iki durumdan biri vardır; ya bilmediğini öğrenmek istiyordur, ya da bildiğini. Eğer bilmediğini öğrenmek istiyorsa, öğrenmek istediğinin o şey olduğuna nasıl inanabilir? Bildiği bir şeyi öğrenmek istiyorsa, ikinci bir defa bilgi edinmesi gereksiz bir fazlalıktır”. Farabi, Aristoteles'in çözümünü şöyle verir: “Herhangi bir nesne hakkında bilgi edinmek isteyen, onu kavramı kendi zihninde bulunan bir başka şeyde arar. Örneğin eşitlik ve eşitsizlik kavramı zihinde mevcuttur. Bir kalasın diğer kalasa eşit olup olmadığını bilmek isteyen kimse önceden var olanı bilmek istiyor demektir. Eşitlik veya eşitsizlikten birini bulunca sanki önceden zihninde var olanı hatırlıyor gibidir”. Farabi'ye göre, “öğrenmek hatırlamaktır” diyen Platon'un, kapalı bir konuyu sembollerle ifade eden görüşü ile Aristoteles'in ileri sürdüğü görüş arasında özde bir ayrılık yoktur. “Bilginin ve ilk önermelerin meydana gelişini, öğrenme olayını iyi düşünecek olan kimse bu konuda iki filozof arasında görüş ayrılığı, çelişki ve muhalefetin olmadığını bilir”⁷⁵

Farabi *el-Cem*'de birçok çalışmasında yaptığı gibi görünürdeki tüm ayrılıklara rağmen iki filozofu uzlaştırmaya çalışmıştır. İslam filozoflarında peygamberlerin öğretilerini devam ettirme geleneğinden kaynaklı bir uzlaştırma çabası görülür. Bu durumda Farabi de Aristoteles'in söylemlerini belli bir bağlantı akışında devam ettirmek istemektedir gibi düşünülebilir.

⁷³ Deborah, Black, “Al-Fârâbî on Meno's Paradox”, s.9.

⁷⁴ Deborah, Black, “Al-Fârâbî on Meno's Paradox”, s.4.

⁷⁵ Kaya, *Felsefe Metinleri*, s.168-170.

Son olarak bu benzerlik ve ayrılıkları değerlendirdikten sonra Farabi'nin, bilgi türlerini ayırdığı ve Aristoteles'in öğretisiyle kıyaslanacak olan görüşlerini dile getirdiği *Kitabü'l Burhan* adlı eserine geçilebilir.

3.3 Farabi'de Menon Paradoksu

Farabi'nin *Kitabü'l-burhan* isimli eserinin Menon paradoksuyla ilişkisini iki açıdan konumlandırmak mümkündür. İlki, daha çok bilginin tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılması ve bunların kaynağıyla ilgilidir. İkincisi öğretme kavramını merkeze alır ve spesifik olarak tasavvur ve tasdikte önbilginin mahiyetini belirlemeyi amaçlar.⁷⁶

Farabi'de “Bilgi ismi, genellikle iki anlamda kullanılır; birincisi tasdik, ikincisi ise tasavvur.”⁷⁷ Bilgiyi kavramsal (tasavvur) ve yargısal (tasdik) olarak ikiye ayıran Farabi, *Kitâbu'l-burhan*'ın ilk sayfalarında önce yargısal bilgiyi (tasdik) ardından da “doğru” kavramını tanımlamaktadır.

“Tam tasdik, kesin (yakın) tasdiktir. Tam tasavvur ise, bir şeyin ona özgü olan bir tarzda zatını ifade eden şeyle tasavvurudur. Bu da, bir şeyi onun tanımının delalet ettiği şeyle tasavvur etmektir.”⁷⁸

Farabi'nin bilgi anlayışında, bilginin kaynağının araştırılmasında temelde iki gerekli neden vardır. Bir şeyin bilgisine ulaşmak için onun hem tasavvur hem tasdik yönünün sorgulanması gerekir. Burada tasavvur bilginin işaret ettiği anlamın bilfiil olarak bilgi olmasıyken, yani hem zihinde hem gerçeklikte karşılığının bulunmasıyken, tasdik; bilginin kaynağının henüz ihtimal halinde bulunması, denetlemeye tabi tutulabilecek konumda olmasıdır. Tasavvurlar kavramları oluştururken, tasdikler hükümleri, yargıları oluşturur.

“Bu ikisinden, tam tasdike özgü olanı açıklamakla başlıyoruz ve diyoruz ki: Genel olarak tasdik, insanın, bir hükümle hükümde bulunan bir şey hakkında, onun zihin dışındaki varlığının, zihinde inanıldığı şekilde olduğuna inanmasıdır. Doğru ise, şeyin zihnin dışında,

⁷⁶ Yaşar, Aydın, “Fârâbî ve İbn Sina'da Menon Paradoksu (Öğrenme Paradoksu)”, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler* (22-24 Mayıs 2008), ed. Mehmet Kazak & Nevzat Özkaya, İstanbul: İBB Kültür Sanat A.Ş. Yayınları, 2009, s.137.

⁷⁷ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, çev. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları, 2012, s. 1.

⁷⁸ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s. 1.

zihinde inanıldığı şekilde bulunmasıdır. Tasdik, gerçekte doğru olana ilişkin olabileceği gibi, yanlış olana ilişkin de olabilir.”⁷⁹

Farabi tasdik ile ilgili görüşünü burada öncelikle doğrudan ayrıldığı noktayla açıklamak istemiştir. Doğru, örneğin “bu kırmızı bir kalemdir” önermesinde, kalemin kırmızılığının zihin tarafından görülmüş ve zihnin buna inanmış olmasıdır. Her ne zaman aynı kalem görülse o kalem kırmızı olarak zihinde algılanacaktır. Doğru, nesnesine uygunluğu da içerisinde barındırır. Fakat tasdik, henüz hüküm niteliğinde olduğundan dolayı denetlemeye tabi tutulabilecek olan yani yanlış olma ihtimali de olandır. Tasdik, bir hüküm bildirdiği için Farabi tasdiki üç kısımlı inşa eder. Kesin tasdik, kesine yakın tasdik ve kesinden en uzak olan, nefsin ürünü olan yanlış tasdik. Farabi öğretisinde bu ayrımı kesin (yakını) ve kesin olmayan (yakını olmayan) tasdik olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ele alınacağı üzere kesinden uzak tasdik ve bölümleri aynı zamanda da kesine yakın tasdik, tam kesin tasdikten uzaktır. Burada üç farklı aşamayla ele alınacak tasdikler, Farabi'nin tasdiki, doğrudan ayırması noktasında da bize açıklık sağlamaktadır. Nitekim bu durum tasdikden denetlemeye, sorgulanmaya tabi olduğunun göstergesidir.

Kesin tasdik, denetlemeye tabi olmayan, inanılan şeyin doğru ve başka türlü olamayacağı tasdiktir. Zihinde oluşan bir düşüncenin, gerçekte olan ilişkisindeki değişmez bütünlüktür. Doğrulukla benzetilebilir fakat doğrulukta gerçekte olan şeyle zihinde oluşan örtüşmesi dolayısıyla örtüşmeme durumunda doğru olmaması gibi bir ihtimal söz konusudur. Fakat kesin tasdikte olanın, başkaca olması mümkün değildir. O ilk olandır ve daha sonra onunla ilişkili başka bir inanç değerlendirilmeye alındığında, ilk inançtan ayrı olması mümkün değildir ve bu sonsuza kadar devam eder. Kesinliğin zorunlu olan ve zorunlu olmayan olarak iki kısmı vardır. Zorunlunun değişmesi ve dolayısıyla yanlış olması mümkün olmaz. Aksine sürekli olarak zihinde meydana geldiği durum üzerinde bulunur ki bu, ya sadece olumlama ya da sadece olumsuzlama şeklindedir. Örneğin “bütün parçadan büyüktür”. Burada durumun varlığı değişmez ve sürekli bu sebeple de yanlışla dönüşmesi söz konusu değildir.

Kesin olmayan tasdiklerden kesinden en uzak tasdik, dış dünyada başkaca olma ihtimalini içinde barındırır. Dolayısıyla zorunlu olmayan kesinlik durumudur.

---

⁷⁹ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s. 1.

Zihinde oluşan tasdikın, dış dünyada başka bir şekilde olma ihtimalinin olduğu durumdur. Kesine yakın olan; “ya onun muanidinin farkına varılmaz ya da farkına varılır ve farkına varılan şey ya dile getirilemeyecek kadar gizlidir ya da inadi⁸⁰ açıklanan bir şeydir.” Burada söylenilmek istenen kesine yakın olan tasdikın ya çelişğinin farkına varılır ya da farkına varılmaz. Kesine yakın tasdik ve kesine uzak olan tasdik, yani kesin olmayan tasdiklerde Farabi retorik ve diyalektik sanat isimlendirmesini kullanır. Burada önceden bilinenler (meşhurlar), bir topluluk tarafından onaylananlardır fakat kesinlikleri yoktur, bu sebeple onlardan hareketle yapılacak bir tümevarım kesin değil kesine yakını olacaktır.⁸¹

Farabi, hüküm ve kavram olarak ayırdığı bilgi türlerinde tasavvuru her iki tür için de gerekli görürü. Yani tasdik, tasdikli tasavvurlardır, tasavvurun kendisi ise mutlak olanlardır. Kavramlar yani tasavvurlar (mutlak tasavvurlar), Güneş, akıl, insan gibi doğru ya da yanlış kıyaslamasına tabi tutulamayacak olanlardır. Tasdikli tasavvurlar ise yukarıda ele alındığı üzere kesinliği denetlemeye tabi tutulabilen birtakım hükümlerdir.

Bu bağlamda Aristoteles ile benzer olarak Farabi, zihinde bulunanların tikeller ve tümeller olarak iki şekilde bulunabileceğini belirtir. Tikeller (birinci cevherler), tümeller (ikinci cevherler) cins ve türler. Farabi’ye göre zihin tikel ve tümel kavramlarla varlığa ilişkin bilgi edinir. Bilgi edinme sürecinde de önemli rolün tanımlarda olduğunu ileri süren Farabi, tümeller üzerine yapacağı açıklamasından önce tanımların açıklamasını yapmayı gerekli ve önemli bulmuştur.

Fârâbî’ye göre, bilgi ya kavram olarak (tasavvur) ya da hüküm olarak (tasdik) insan zihninde bulunur demiştik. Burada tanımları açıklamak için ele alınacak konu kavramlar yani tasavvurlardır. Çünkü Farabi felsefesinde, zorunlu ve kesin bilgiye götürecektir yol mantıktır. Mantıkta da bizi bu bilgiye götürecektir olan kavramlardır ve kavramlar, tanımlar konusuna dâhildir.

Tanım, varolanların içinde nesnelere yerini göstermek için yapılan bir sınıflamadır. Yukarıda tasdiki ve mutlak tasavvurlar ayrımı yapılmıştı, bu bağlamda tanımlar mutlak tasavvurlara işaret etmektedir. Farabi felsefesinde bilginin kaynağı ve nasıl olması gerektiği tasdik ve tasavvur ayrımıyla birlikte burada yani tanımlarda açıkça gözlenir. Tanımlar için de eksik olmak ve tam olmak durumları söz konusudur,

---

⁸⁰ Diyalektikte iki taraf vardır, biri soran diğeri cevap veren. İnat ise, soranın öne sürdüğü ve cevap verenden kabul etmesini istediği bir önermenin, tam çelişği bir sonuca götüren başka bir önermenin, cevap veren tarafından karşı atak olarak öne sürülmesidir. Bkz. Fârâbî, Ebu Nasr, *Kitâbu'l-cedel* (Cedel kitabı), Beyrut, 1986, s.16.

⁸¹ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s. 2-4.

bu noktada tam tanımlar mutlak tasavvurları işaret ederler. Eksik olanlar ise tasdiki yani tasdiki tasavvurları oluştururlar. Peki bir tanımın tam veya eksik olmasının koşulları nelerdir?

“Tasavvurların en eksikliği, bir şeye delalet eden tekil lafızların ve bu şekilde işlev görenlerin oluşturdukları tasavvurlardır. Tasavvurların en tamı ise, tanımların oluşturdukları tasavvurlardır.”⁸²

Farabi, burada yine Aristoteles ile benzer bir yol izlemektedir. Aristoteles’in varlık kategorilerinde⁸³ nesneyi konumlandırma çabası Farabi tarafından da takip edilmektedir. O halde tam tanım ve eksik tanım nesnenin özüyle ilgili bir araştırmada, nesnenin özüne ve tözüne ilişkin bir belirlenimde bulunmayla ilgilidir. Nesnenin varlık kategorileri içinde hangi gruba dahil olduğunun belirlenimi, aynı zamanda onun ilineklerinin e belirlenmesi demektir ki, bu durum tam bir tanımın gerek koşuludur. Aristoteles’te tam tanım, ayrımla, yakın cinsin yüklem yapılmasıyla elde edilebilir. Bununla birlikte Aristoteles tam ve eksik tanımların kıyası için beş tümeli ön görür. Bu beş tümelin eksikliği, eksik tanımı doğurduğu gibi beş tümelinin bulunmasıyla ve yüklem yapılabilmesiyle de tam tanım elde edilir. Bu beş tümel, ayırım, cins, tür ve hassadır. En tam tanıma ulaşmak bu beş tümel ile yapılacak soyutlamalarla mümkün olacaktır.⁸⁴

Farabi, beş tümel ile oluşturulan bilgi tanımlarını tasdikli tasavvurlar olarak adlandırır. Tasdikli tasavvurlar bağlamında, tam ve eksik tanım için yüklem olabilenler ve yüklem olamayanlar ayırımı yapmaktadır.

“Buna örnek, dairenin tanımıdır. Çünkü daire, içerisinde bir nokta bulunan, bir parçanın [yani çizginin] kendisini çevrelediği ve bu noktadan çevre çizgisine doğru çıkan her doğrusal çizginin eşit olduğu bir şekildir. Bu tanımda, daire hakkında söylediğimiz "şekil", daireye yüklem yapılabilir, çünkü daire bir şekildir. "Bir parça" sözümüz ise, daireye yüklem yapılamaz. Zira dairenin

⁸² el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s. 24.

⁸³ Aristoteles’in kategorileriyle ilgili bkz. Aristoteles, *Kategoriler*, Çev: Saffet BABÜR, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

⁸⁴ el-Fârâbî, *Kitabu İsağüci*, s. 85, *el-Mantık inde'l-Fârâbî* içinde aktaran el-Acem, Beyrut 1986.

bir parça olduğunu söylememiz doğru değildir. Aksine doğru olan, daireyi bir parçanın çevrelediğidir. Böylece "parça", dairenin yüklemine bir parçası olur."⁸⁵

Dairenin bilgisine sahip olmak onun ilinekleleriyle tam tanımını vermekle olur. Şekil gibi içerisinde yüklem olabilen bir kavram zihinde canlandığında, daire de onunla birlikte canlanacaktır. Aynı şekilde daire kavramı zihinde düşünüldüğünde onun bir şekil olduğu düşüncesi beraberinde gelecektir. Bu durumda daire için "bir parçadır" tanımı yapmak eksik olacakken, "bir şekildir" tanımı yapmak, onun içinde bulunduğu kategoriyi belirttiğinden eksik olmayacaktır. Bu örnekten hareketle mutlak tasavvurlar, bireylerden kalkılarak yapılan soyutlamalara, tasdikli tasavvurlar ise, bu soyutlamalarla elde edilen kavramlara dayanmaktadır. Daireye ilişkin yapılan soyutlamayla elde edilen kavram, zihinde tasdikli bir tasavvur meydana getirir. Dolayısıyla kesin bilgiye giden yol, tasdike varır. Çünkü tasavvurda kesin olan ve kesinden uzak olan ayrımı yoktur fakat tasdikli tasavvurda tam ve kesin tasdik noktası, kesin bilginin de barındığı noktadır.

Farabi'ye göre bilginin elde edilmesine ilişkin birbiriyle ilintili iki tür vardır biri tasdik diğeri tasavvur. Fakat bu yolda doğru tanımlara götüren kavramların elde edilmesiyle ilgili Aristoteles'ten farklı olarak, duyumdan bağımsız, sorgulanmadan kabul edilen birtakım kavramlar olduğunu da kabul eder. Ona göre zihinde "imkân, varlık, zorunluluk" gibi kavramlar vardır ki bunlar için tanım yapılamaz. Bu tasavvurların kendilerinden önce, onlara dayandırılarak açıklanacağı başka tasavvurlar yoktur. Kendi başlarına açık ve öncesiz olarak anlaşılırdırlar. Farabi bu tasavvurların zihinde bulunmasının zorunlu olduğunu düşünür. Tasdikli tasavvurlar içinde bulunan hakikat önermelerine "ilk bilgiler" ve "ilk düşünülürler" der.⁸⁶

İlk bilgilerin nasıl meydana geldikleriyle ilgili Farabi, tümel öncüllerin nasıl olduklarını anlatarak kademeli bir yol çizer. Zorunlu ve kesin bilgiye götüren tümel öncüller ikiye ayrılır "doğal oluşlar" ve "tecrübe ile oluşlar". İlk tecrübe ile oluşları daha sonra doğal oluşları değerlendirelim.

⁸⁵ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s. 24.

⁸⁶ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s.5. Aynı eserde sanatlarla ilgili olarak da ele alınmıştır bkz. S.36.

Tecrübe ile oluşanlar, tümevarımı andırır fakat duyum alanına da dayanır, bir bakıma da tecrübeyle elde edilirler. Bu sebeple kesinlik bildirirler çünkü yalnızca duyudan kaynaklanmazlar.⁸⁷

“Az ya da çok tikellerini duyumsamaya yönelik bizdeki bir kasıt sayesinde söz konusu kesinliğin kendileri hakkında meydana geldiği tümel öncüllerdir. Çünkü tecrübe, bizde zorunlu kesinlik oluşana kadar tümel öncüllerin yüklemelerinin onların tikellerinin her birinde bulunup bulunmadığını tespit amacıyla söz konusu öncüllerin tikellerini incelememiz ve tikellerin tümünde ya da çoğunda o yüklem izini sürmemizdir. Çünkü o hüküm, o türün tümünü kuşatan bir hükümdür. Bu [yani tecrübe], tümevarıma benzemektedir. Fakat onunla tümevarım arasında şu fark vardır: Tümevarımda tümel bir hükme dair zorunlu kesinlik meydana gelmezken, tecrübede tümel bir hükme dair kesinlik meydana gelmektedir.”⁸⁸

Tümevarımda incelenen öncüller ve kıyasla ilgili bir sonuca varılırken, tecrübede hem ilgilendiği hem ilgilenmediği tüm alanlarla ilgili genel bir hüküm verme söz konusudur. Fakat Farabi, söz konusu genel hükmün nereden meydana geldiğiyle ilgili soruyu yanıtsız bırakır. Çünkü bu öncüllerin nereden geldiğinin, hüküm için pozitif olarak da negatif olarak da bir etkisinin bulunmadığını belirtir.

Doğal olarak oluşanları açıklamaya çalışacak olursak, onlar kesin bilgilerin kaynağıdır. “Nereden ve nasıl elde edildiğini bilmeksizin, herhangi bir zaman diliminde onları bilmediğimizi idrak etmeksizin, onların bilgisini elde etmeye yönelik bir istekte bulunmaksızın ve herhangi bir zaman dilimi içerisinde onları asla bir araştırma konusu yapmaksızın elde ettiğimiz öncüllerdir. Dahası, nefislerimizi, başlangıcımızdan itibaren sanki onlarla birlikte yaratılmış buluruz; sanki

⁸⁷ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s.5.

⁸⁸ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s.6.

onlar bizim için doğustandır da onlardan yoksun kalamayız. Bunlar, insana ait doğal ilk öncüller olarak ve yine "ilk ilkeler" olarak isimlendirilir.”⁸⁹

Doğustan sahip olunan bu ilkeler, zihin tarafından yeniden sorgulanmayacak kadar kesin ve bilindir. Bu ilk ilkelerin nasıl oluştuğunun bilinmesinin çok da önemli olmadığını savunan Farabi, onlara bağlı olarak yapılan kıyasların nasıl oluştuğunu iyice gözlemlemenin zorunlu olduğunu söyler. Bu ilk ilkeler, ilk düşünülürler, diğer bilgilerin temeli olan tümel öncüllerdir. Tümel bir nitelik taşımaları onların duyulur dünyadan oluştuklarını gösteriyor olabilir fakat bu tümeller yalnızca duyulur olanlardan oluşmaz. Biz bu tümel yargılarımızın hem duyumsadığımız dünyadan hem de duyumsamadığımız olanlardan meydana geldiğini bilerek genel hükümlerde bulunabilmekteyiz. Dolayısıyla duyumla birlikte Farabi buraya nefisi de katar ki, nefis duyumsadığımızdan daha fazla fiili açıkça barındırmaktadır. İlk ilkelerin yalnızca duyumdan kaynaklanmadığını birtakım nefis fiilleriyle de oluştuğunu söylerken, faal akıl dediği nefis gücünü devreye sokmaktadır. İlk ilkeler, insan zihnine faal akıl tarafından verilmektedir. Aristoteles’in duyumla akıllı birleştirmesinin bir yansımasını Farabi’de burada görmekteyiz. Duyumun bilgisine önem verirken, akıllı da göz ardı etmemektedir. “Öyle anlaşılmaktadır ki, “ilk bilgiler”, insana faal akıl tarafından verilmektedir ve bunların, faal aklın başlangıçta insana vermiş olduğu “şey”, veya “güç ve ilke” ile aynı olduğunu düşünebiliriz.”⁹⁰

Fârâbî, ortak ilk düşünülürleri veya ilk bilgileri üç temel kategoriye ayırmaktadır. Birincisi, ilmi geometrinin ilkeleri olan düşünülürler. İkincisi, güzel ve çirkin olan şeyleri bilmeye yarayan ahlaki/pratik düşünülürler. Üçüncüsü ise, tanrı ve tanrısal varlıklar gibi, insan fiiline açık olmayan fizik ve metafizik alanla ilgili düşünülürler.⁹¹

Üç kategoriye bakıldığında hem duyumsamayla hem de akılla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. İlk ilkeleri bu şekilde açıkladıktan sonra Menon’daki güçlüğü çözmek adına öğretim ve öğrenme durumunu açıklamaktadır.

Farabi, *Menon* diyalogundaki öğrenme güçlüğünü, öğrenme ve öğretme açıklamasıyla aşmaya çalışır. Öncelikle Menon’da ortaya atılan paradoksu değerlendirek başlayan Farabi, öğretimin nasıl olduğunu diyalog üzerinden

⁸⁹ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s.5.

⁹⁰ Yaşar, Aydınli, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 93

⁹¹ El-Farabi, *Kitâbu Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, çev. A. N. Nadir, 8. baskı, Beyrut 2002, s. 103.

açıklamakta ve Aristoteles ile ilgili bağlantısını da burada ortaya koymaktadır. Diyalog yeniden ele alınacak olursa;

Bir kişi şayet bir şeyi biliyorsa onun bildiği şeyi yeni baştan öğrenme çabasına gerek yoktur; şayet bilmiyorsa bu haliyle bilmediği şeyi nasıl talep edecektir? O bilmediği şeyi şans eseri bulsa bile bulduğu şeyin daha önce aradığı şey olduğunu bilmez. Bu durumda Aristoteles'e göre, bir şeye ilişkin onu bir yönden bildiğimizi, bir yönden de bilmediğimizi söyleyebiliriz.

O halde Farabi'ye göre bilgisizlikte iki durum söz konusudur; Birincisi, bilgisizlik olduğu fark edilen bir bilgisizliktir, ikincisi ise bilgi olduğu zannedilen bir bilgisizliktir. İşte öğretim, daha önce bilgisizlik olduğu fark edilen bir bilgisizlik seviyesinde bilinmeyen bir şeyin bilinmesinin amaçlandığı etkinliktir.⁹² Bu durumda Farabi'ye göre, bir şeyin öğretilmesi için onun daha önceden bir yönüyle bilinmiş olduğunun düşünülmesi gerekir. Bilgiyi tasdik ve tasavvur olarak ayıran Farabi'ye göre, Eğer öğretimle kastedilen, bir şeyin tasavvuru ise o şeyin öğretimden önce bir şekilde tasavvur edilmiş olması ve onun başka bir hayalinin bilinmiyor olması gerekir. Hakkında tasdik oluşturulması amaçlanan şeyde ise onun daha önce bir şekilde tasdik edilmiş olması gerekir.⁹³

Tasavvurları, tasdikli ve mutlak olarak ayıran Farabi, bir şeyin bilinmesi durumunun muhakkak her iki tasavvurdan birine sahip olması gerektiğini düşünür. Çünkü daha önce zihinde tasavvuru bulunmayan bir şeyin araştırılması mümkün olmayacaktır. O halde bilindiği zannedilen yani bir şeye ilişkin zihinde birtakım tasavvurları bulunan bir şey öğrenilebilir. Tasavvur zihinde bil kuvve (potansiyel) olarak bulunmaktır ve onun bilinme durumu, o şeyin bil fiil hale geçmiş olması demektir. Menon'da bilginin tasavvur ve tasdik olarak ayrıldığına göz arı edildiğini düşünen Farabi, meseleye bu yolla çözüm getirilebileceğini savunur.

Farabi, meseleyi bu bağlamda ele alırken önceden bulunan tasavvurlara dayanarak bir açıklama getirmek istemiş fakat *Kitabu'l burhanda* yine de buna tam bir çözüm getirdiği gözlemlenmemiştir. Aristoteles'in bir yönüyle bilinebilir ve bir yönüyle bilinemez olarak dile getirdiği durumu, tasavvurla benzer bir yoruma tabi tutsa da, genel geçer bir çözüm öne sürdüğü kabul edilemez. Çünkü ilk ilkeler dediği kavramların oluşması noktasında metafizik bir yorum dile getirmiştir ki bu da doğruluğunun

---

⁹² el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s.54.

⁹³ el-Fârâbî, *Kitâbü'l-burhan*, s.54.

denetlenmesi noktasında bizi çıkmaz sürüklemiştir. Öğrenilmek istenen bir şeye ilişkin zihinde önceden bulunan tasavvurların bil kuvve şekilde faal akılla oluştuğunu düşünen Farabi, paradoksu açıklama noktasında, diyalektik çözümlene yapılmak istenildiğinde, zihni yine içine düşülecek metafizik bir çıkmaza sürüklemiştir. Menon paradoksuna olabildiğince mantık ilkeleri doğrultusunda çözüm sunmaya çalışan Farabi, öne sürdüğü içe doğuş (ilham) açıklamasını yeterli olarak kendisi de yapmamış olduğu için tatmin edici bir yanıtı ulaşılamamıştır.⁹⁴

Hatırlamaya, doğuştan gelen bilgilere, ilahi ilhamlara ve diğer gizemli bilgi kaynaklarına yapılan çağrılarının hepsi aynı nedenlerden ötürü başarısızlıkla sonuçlanır. Çünkü paradoks üzerine yapılan çözüm araştırması, rasyonel ve mantık ilkelerine dayalı olarak sonuçlandırılmalıdır. Fakat açıkça görülür ki, Aristoteles’le benzer olarak ne ilham ne hatırlama ne de birtakım oluşumu belirsiz bilgiler, bu sorgulamaya cevap niteliği taşımaz.

---

⁹⁴ Deborah. Black, “*Al-Fârâbî on Meno’s Paradox*”. Erişim: 24.11.2018. University of Toronto. <http://individual.utoronto.ca/dlblack/articles/blackparadox.pdf>, s.26.

SONUÇ

Platon'un *Menon* diyalogunda erdemın ne olduğunun sorulmasıyla başlayan ve epistemoloji tarihinde önemli bir yer alan Menon Paradoksu bilginin imkanına ilişkin önemli bir problematiği ortaya koymaktadır. Günümüzde hala tartışılır olan bu paradoks, özün şu soruyu sorar: bilebilir miyiz? Erdemın öğretilbilir olup olmadığının sorulmasıyla ortaya çıkan sorun bir şeye dair bilginin nasıl olduğuyla ilgili olarak temel bir soruya dönüşmüştür. Paradoks *Menon*'da şu şekilde dile getirilir; hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bir şeyin bilgisine nasıl sahip olabiliriz, bir şeyi ya biliyoruzdur ya bilmiyoruzdur, eğer biliyorsak onu araştırma gereği duymayız, şayet onu bilmiyorsak da araştırmayız çünkü herhangi bir şeyle karşılaştığımızda onun aradığımız şey olduğunu bilmemizin imkanı yoktur. Araştırmanın güçlüğü ile ilgili karşımıza çıkan bu paradoks literatüre Menon Paradoksu olarak geçmiştir.

Platon, bu diyalogdaki güçlüğü, araştırmaya başlamanın ilk ilkesi olan bilgilerin nasıl elde edildiğiyle ilgili çözümünüle aşabileceğini düşünür ve bunun yolunun da Hatırlama Teorisi olduğunu ileri sürer. Bu noktada diyalogda Sokrates'in köleye sorular sormasıyla ondaki bilgi seviyesi ortaya konulmaya çalışılır. Köleye birtakım matematiksel ve geometrik sorular sorulur, ardından kölenin sahip olduğu ön bilgilerden hareketle, kendisinde bulunduğu iddia edilen cevapları vermesi beklenir. Fakat diyalogda Sokrates köleye açıkça yardım etmektedir ve bu durumda köle söylenenler ışığında birtakım yeni fikirler ileri sürerek doğru cevaba ulaşmaya çalışmaktadır. Oysa ki araştırmanın konusu olan paradoksun öncülleri, bir şeyin biliyor olması ya da bilinmiyor olması olarak iki ihtimallidir. Fakat burada kölenin ön bilgiye sahip olması hem onun sorulan şeye ilişkin tam bir bilgi seviyesinde olmadığının aynı zamanda tam bir bilgisizlik içinde de olmadığının açıkça göstergesidir.

Dolayısıyla Platon, *Menon* diyalogunu çözümlenmeye çalışırken, araştırmanın imkanına yönelik olan amaçtan uzaklaşarak yalnızca birtakım ön kabullerle bilmenin olanaklı olabileceğini dile getirmiştir. Fakat araştırmamızın konusu olan Menon Paradoksunun çözümüne ilişkin ileri sürdüğu Hatırlama Teorisi, onun tüm felsefi öğretileri ışığında tutarlı olsa da, yeni bir çıkış yolu sunmamıştır. Yeni bir çıkış yolu sunmadığı gibi, beraberinde sonrasındaki filozofların eleştireceği yeni bir kapı aralamıştır.

Aristoteles ise hocası Platon'dan aldığı bu paradoksu, özellikle *İkinci Analitikler*'de çözümlene çabasına girişmiştir. Eserin neredeyse tamamında tümelleri ele alan Aristoteles, hatırlama teorisinin bir eleştirisi olarak akli ve duyumu ön plana çıkarır. Kitabın genelinde bir orta terim araştırması yapan Aristoteles, Platon'un ortaya koyduğu paradoksu yeniden formüle eder. Kimi yorumculara göre farklı olmayan bu yaklaşım, bazıları tarafından da yeni bir yol olarak değerlendirilmiş ve bu doğrultudaki fikirler çalışmamızda ele alınmıştır.

Aristoteles, meseleyi asıl olarak tümellerin belirli bir ön bilgiye dayanması koşuluyla açıklarken, getirdiği çözümü, bir şeyin bir yönüyle biliniyor ve bir yönüyle de bilinmiyor oluşuyla açıklamaktadır. Herhangi bir şeyin öğrenilmesi için ona dair bir ön bilginin olması koşulu, onun bir yönüyle biliniyor olmasından karşılanırken, araştırma gereği duymanın da bir yönüyle bilinmiyor olması durumunda karşılandığı düşünülür. Fakat Aristoteles'in tümevarımla ilgili diyalektik yorumu, ilk ilkelerin bilinmesi noktasında akli devreye sokmasıyla denetlemeye tabi olması açısından yetersiz gözükmektedir. Platon'un getirdiği hatırlama teorisi çözümüne göre daha sistemli görünen bu çözüm yolu, araştırmanın imkanı noktasında paradoksun çözüleceğine dair kesin bir sonuç vermemektedir.

Kitabu'l burhan üzerinden ele alınan Farabi çözümü ise Aristoteles öğretisiyle yakında ilişkili fakat metafizik açıdan oldukça farklıdır. Farabi'nin içinde bulunduğu islam çerçevesi geleneğinin bir getirisi olarak eserlerinde ayırım yapmak yerine uzlaşım yapma çabası açıkça gözlenir. Bilginin kaynağı ve imkanına yönelik çalışmalarında da Theatatus, Phaidon ve araştırmamızın konusu olan Menon diyaloglarında bu çabası gözlenmektedir.

Farabi, bilginin imkanına yönelik açıklamasını ilkin bilgiyi ikili bir tasnife tabi tutarak açıklar. Tasdik ve tasavvur olarak belirlediği bilgi türlerini Aristotelesçi gelenek bağlamında tümellere dayandırarak açıklamaya çalışır. Kesin tasdikler ve doğruluğun birbirinden farkını açıklayarak tasavvurların zihinde bulunuş durumlarını sistemli bir şekilde ortaya koyar. Tasdikli tasavvurları kesin ve kesin olmayan şeklinde ayırır ve buradan hareketle tikel tümel ayırımına gider. Yine Aristoteles'e benzer bir şekilde tikel tümel ayırımıyla birlikte tanımlardan bahseder ve tanımlarla tümevarım yolunu ele alır. Bu tümevarım yoluyla birtakım bilgilere ulaşıldığını belirtir ve öğretim diye adlandırdığı yolla *Menon* diyaloguna giriş yapar. En temelde *Menon* diyaloguna

Platon'un hatırlama teorisini eleştirerek başlar. Hatırlama teorisini duyumdan bağımsız olması noktasında eksik ve yetersiz bulurken, Aristoteles'in çözümünü de tamamen yeterli bulmaz. Buna karşın kendisi de esasında eksik bulduğu noktaya takılı kalan bir çözüm önerisi sunar. İleri sürdüğü çözüm önerisine göre, ilk ilkelerin oluşmasında etkili olan bir faal akıl vardır. Yani ona göre birtakım ilk bilinirler insan zihninde bil kuvve olarak bulunur ve onlara dayanarak tümevarımlar yapılır. Fakat görülüyor ki paradoksa getirilecek çözüm noktasında Farabi de Aristoteles'le birçok benzer noktası olmasına rağmen rasyonel bir çözüm üretememiştir. Bununla birlikte, ilk ilkelerin insan zihninde nasıl bulduklarına ilişkin tatmin edici bir yanıt da geliştirememiştir.

Bu bağlamda araştırmamızın sonunda üç filozofun da geliştirdiği çözümlerin, yeterli açıklığa sahip olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte menon paradoksu, günümüzde hala bir çıkmaz olarak ele alınmakta ve birçok düşünür tarafından yeniden değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aristoteles, (1998) *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Dost Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles, (2015) *İkinci Çözümlemeler*, Yapı Kredi Yayınları, çev: Ali Houshiary.
- Aristoteles, (1996) *Kategoriler*, Çev: Saffet BABÜR, İmge Kitabevi, Ankara.
- Aristoteles, (1996) *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal yayınları.
- Aydınlı, Yaşar, (2009) “Fârâbî ve İbn Sina’da Menon Paradoksu (Öğrenme Paradoksu)”, *Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildiriler* (22-24 Mayıs 2008), ed. Mehmet Kazak & Nevzat Özkaya, İstanbul: İBB Kültür Sanat A.Ş. Yayınları.
- Aydınlı, Yaşar, (2014) *Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Barnes, (1994) Jonathan, *Aristotle’s Posterior Analytics*, Oxford: Clarendon Press, Oxford.
- Bronstein, (2016) *Aristotle on Knowledge and Learning: The Posterior Analytics*. Oxford: Oxford University Press, Oxford.
- Bronstein, David, (2010) “Meno’s Paradox in Posterior Analytics”, *Oxford Studies in Ancient Philosophy* C. 38, Oxford.
- Black, Deborah. “Al-Fârâbî on Meno’s Paradox”. Erişim: 24.11.2018. University of Toronto. <http://individual.utoronto.ca/dlblack/articles/blackparadox.pdf>.
- Charles, David, (2000) *Aristotle on Meaning and Essence*, Oxford: Clarendon Press, Oxford.
- Ross, David, (1957) *Aristotle’s Prior and Posterior Analytics: A Revised Text With Introduction and Commentary*, Oxford: Oxford University Press, Oxford.
- Descartes, (1911) *Meditations on the First Philosophy*, çev. Elizabeth S. Haldane, edition of The Philosophical Works of Descartes, Cambridge University Press, Cambridge.
- Develioğlu, Ferit, (1999) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara.
- el-Farabi, (2012) *Kitâbü’l-Burhan*, çev. Ömer Türker, Ömer Mahir Alper, Klasik Yayınları.
- el-Farabi, (1986) *Kitabu İsagüci*, , *el-Mantık inde’l-Fârâbî* içinde aktaran el-Acem, Beyrut.

- el-Farabi, (2002) *Kitâbu Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, çev. A. N. Nadir, 8. baskı, Beyrut.
- el-Farabi, (2003) *el-Cem'*, s. 97; Farabi, "Eflatun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması," çev., M. Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul.
- el-Farabi, (1974) *Felsefetü'l Eflatun, Farabi'nin Üç Eseri*, Çev. H. Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Fine, Gail, (2014) *The Possibility of Inquiry: Meno's Paradox from Socrates to Sextus*, Oxford: Oxford University Press.
- Fine, Gail. (2010) "Aristotle and The *Aporêma* of the Meno", *Aristotle and the Stoics Reading Plato, Bulletin of the Classical Institute*, ed. V. Harte & M. M. McCabe, London: Institute of Classical Studies.
- Fowler, Henry Watson (1919) *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, 7. bs., Oxford At The Clarendon Press, London
- Moravcsik, Julius (1971) "Learning as Recollection", *Plato: A Collection of Critical Essays C. 1: Metaphysics & Epistemology*, ed. Gregory Vlastos, United Kingdom.
- Kaya, Mahmut, (2003) *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- LaBarge, Scott (2000) *The Legacy of the Meno Paradox: Plato and Aristotle on Learning and Error*, (Basılmamış Doktora Tezi), Arizona: The University of Arizona.
- Özkan, Abdussamet, (2018) "*Platon ve Aristoteles'te Menon Paradoksu ve El-Farabi'nin Bu Meselede İki Filozofu Uzlaştırma Çabası*", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Enstitüsü, Bursa.
- Öztürk, Fatih Sultan Mehmet, (2011) "Şüpheli Hipotezler ve Güvenilircilik", *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, (ed. Nebi Mehdiyev), İnsan Yayınları.
- Platon, (2018) *Menon*, Çev. Özlem Bayoğlu, Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Platon, (2011) *Phaidon ve Menon*, çev: Ahmet Cevizci, İkinci Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Platon, (2012) *Phaidon*, çev. Nazile Kalaycı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Sainsbury, Richard Mark, (2009) *Paradoxes*, Cambridge University Press, New York.
- Scott, Dominic, (2005) *Plato's Meno*, Cambridge University Press, New York.
- Scott, Dominic, (1995) *Recollection and Experience*, Cambridge: Cambridge University Press.

WHITEHEAD, (1963) Alfred North, Bertrand Russell, *Principia Mathematica*, cilt I,
2.b. , Cambridge University Press, London.

ÖZ GEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : CEMRE KADIĞ
Doğum Yeri : BAKIRKÖY/ İSTANBUL
Doğum Tarihi : 29.01.1994
E-posta : cemrekadig@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Oğuzkaan Anadolu Lisesi
Lisans : Pamukkale Üniversitesi
Yabancı Dil ve Düzeyi: Orta